

Országos Tudományos Diákköri dolgozat

2012

Fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációs nevelése

„Attól félek, nem is tudok börtön nélkül élni majd...”

Speciálpreventív beavatkozások a szabadságvesztés alatt és azt követően

jelige: Rotterdam

„Falak és rácsok mögé tenni az embereket és keveset vagy semmit sem tenni a megváltoztatásuk érdekében olyan, mint megnyerni egy csatát, de elveszíteni a háborút. Rossz. Drága. Értelmetlen.”

- Warren Burger, a Legfelsőbb Bíróság elnöke (USA, 1984)

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	3
Fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációs nevelése.....	4
Speciálpreventív beavatkozások a szabadságvesztés alatt és azt követően	4
1. Fiatalkorú elkövetők a büntető igazságszolgáltatásban	6
2. A reszocializáció meghatározása.....	10
2.1. A reszocializáció nemzetközi követelménye	11
3. Bűnismétlés avagy reszocializáció	16
3.1. A bűnismétlés meghatározó tényezői.....	16
3.1.1. A bűnismétlés kockázati tényezői.....	17
3.1.2. A bűnismétlés protektív tényezői.....	21
4. Reszocializációs gyakorlatok	24
4.1. Az RNR modell.....	25
4.2. „What works?” – Mi működik?	26
4.2.1. Multisystemic Therapy – Multiszisztémás Terápia	27
4.2.2. Cognitive Behavioural Programme (CBP) – Kognitív Magatartásterápia	28
4.2.3. EQUIP – Education Quality Improvement Program.....	29
4.2.4. Streightening Transnational Approaches to Reducing Re-offending (STARR Projekt) – Nemzeti Együttműködés Megerősítése a Bűnismétlés Csökkentése Érdekében	30
5. Itthon, Magyarországon	32
5.1. Úton... ..	32
5.1.1. „Cellakutya program”.....	33
5.1.2. „Ifjúsági munka bűnelkövető fiatalokkal II.” projekt - TÁMOP 5.2.5	34
5.1.3. „A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje” című projekt - TÁMOP 5.6.3-12/1.....	35
5.2. „Houston, van egy kis gond!”	36
6. Záró gondolatok.....	39
Irodalomjegyzék.....	42

Fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációs nevelése

Speciálpreventív beavatkozások a szabadságvesztés alatt és azt követően

„Ezek a gyerekek, akik itt vannak, mind megpróbálnak kitörni, de ahhoz túl kevesek, hogy megtegyék. A börtönben mondják, kevés hozzá egy gyerek, pénz kell hozzá... és eleve olyan fogadtatás. Hát pedig az ilyet nem úgy fogadják. Tehát nincs rá mód... [...] Nem szomorú ez. [...] Azt hiszem, nem csak nekem mindegy, nagyon soknak minden mindegy már. Sokszor szó van róla... van, amikor van még bennük egy kis életkedv, de azt általában hamar elveszik.”¹

Mekkora felelősséggel tartozik a büntetés-végrehajtás és a társadalom a bűnelkövetővé vált fiatalokért? Miért és mennyiben determinált a sorsuk, és mennyiben lesz az (vagy feltétlenül annak kell-e lennie) a szabadságvesztés büntetés letöltését követően? Hogyan valósulhat meg a reszocializáció?

A kriminálpolitika egyik legfontosabb célkitűzése a bűnözés csökkentése, a bűnmegelőzés.² Tonry és Farrington meghatározása szerint ennek 4 iránya lehet, melyek vagy a büntető igazságszolgáltatáson kívüli körben (kockázatközpontú, a közösségi, a szituációs- vagy áldozatközpontú megelőzés), vagy a büntető igazságszolgáltatáson belül (büntetőjogi szankciók és a rendszer hatásának megelőzése) valósulnak meg. “Előbbi a bűnmegelőzési politikát elsősorban a társadalompolitikához köti, még utóbbi a kriminálpolitika egy másik nagy alrendszeréhez, a büntetőpolitikához kapcsolja.”³

A rendelkezésünkre álló legfrissebb adatok (2011) alapján 11034 fiatalkorú ellen indult eljárás Magyarországon, közülük 956-an büntetett előéletűek.⁴

Hipotézisem szerint a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszere képes hatékonyabban működni, ha jól megválasztott bűnmegelőzési politikai célkitűzésekkel a probléma valós okaira reagálunk. Ehhez be kell azonosítanunk a fiatalkori bűnözést predesztináló kriminogén tényezőket és meg kell találnunk azokat a “börtönprogramokat”, amelyek képesek a rizikófaktorokat részben semlegesítve sikereket elérni a bűnismétlés csökkentése terén. “A harmadlagos megelőzés a már megtörtént bűncselekményekre való

¹ Részlet a *Bebukottak* című dokumentumfilmből, Balázs Béla Stúdió, 1984-85

² Ezt Ligeti Katalin a kriminálpolitika egyik elkülönült alrendszerének tekinti a bűnüldözési politika, az áldozatpolitika és a büntetőpolitika mellett. (in: Borbíró Andrea: *Prevenció és büntető igazságszolgáltatás*, Kriminológiai Tanulmányok 46., OKRI, Budapest, 2009: 13)

³ Borbíró, 2009, i.m: 14

⁴ Tájékoztató a gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről, Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztály, 2012: 37

intézményes reakciókat tartalmazza, [...], körébe az ismételt bűnelkövetés és áldozattá válás elkerülésére irányuló intézkedések, beavatkozások tartoznak.”⁵ A bűnmegelőzés harmadlagos színterén megvalósuló büntetőpolitika speciális prevenciós céllal kíván hatni úgy, hogy egyéni megelőzéssel az elkövetőre koncentrál, így tartva vissza őt a bűnismétléstől. A büntető igazságszolgáltatásnak és az abban résztvevőknek a feladata az ilyen és ehhez hasonló célkitűzéseknek megfelelő gyakorlat kialakítása, és ezáltal a visszaesés kockázatának csökkentése.

Különösen fontos ez a fiatalok elkövetők körében, mert személyiségük még kiforratlan, a viselkedést meghatározó struktúrák még nem rögzültek korrigálhatatlanul, így a bűnözői életpályáról való elterelés sikere is biztosabb, feltéve, hogy a beavatkozás megfelel sajátos igényeiknek. Éppen ezért lehet a fiatalok bűnelkövetők korrekciós nevelése az a terület, ahol valós eredmények érhetőek el, és ez a „nevelhetőségi elmélet” az, ami a fiatalokat célzó reszocializációs programok létjogosultságát is megkérdőjelezhetetlenné teszi.⁶

⁵ Gönczöl Katalin: A bűnözés társadalmi reprodukciója, in: Kriminológia-Szakkriminológia, CompLex Kiadó, Budapest, 2006: 320

⁶ Ruzsonyi Péter: Bűn-büntetés-reszocializáció, Belügyi Szemle, 2001/6. szám

1. Fiatalkorú elkövetők a büntető igazságszolgáltatásban

Fiatalkorúnak nevezzük azt, aki a bűncselekmény elkövetésekor 14. életévét betöltötte, de a 18-at még nem.⁷ Rájuk vonatkozóan a büntető anyagi-, eljárási- és végrehajtási szabályok az általánosnál kedvezőbb, speciális rendelkezéseket tartalmaznak, melyeket a Btk. VII. és a Be.⁸ XXI. fejezete tartalmaz, a büntetés-végrehajtási jog pedig számos, különböző szintű normában rögzít. Ezen szabályok alkalmazhatóságánál mindig az elkövetéskori életkort kell figyelembe venni. A nemzetközi egyezményekkel, irányelvekkel és ajánlásokkal összhangban⁹ a hatályos magyar szabályozás a fiatalkorúakkal szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés céljaként elsősorban azt jelöli meg, hogy a fiatalkorú „helyes irányba fejlődjék és a társadalom hasznos tagjává válják”.¹⁰

A kezdeti kapcsolat a törvénnyel és a bűnüldöző szervekkel alapvetően meghatározhatja a fiatalkorú viszonyát az államhoz és a társadalomhoz, és minden további beavatkozás sikere ettől válhat függővé. A nemzetközi dokumentumok alapján a magyar szabályozás is törekedett azt biztosítani, hogy amikor csak lehetséges, a hatóságok engedjék a fiatalkorúak ügyeinek belátáson alapuló¹¹ elintézését, a formális tárgyalás mellőzésével.

Az elsődleges és másodlagos prevenció körében olyan társadalmi feltételeket és infrastrukturális hátteret kell kialakítani, amely képes biztosítani a fiatalkorúak anyagi és szellemi jólétét. Meg kell teremteni a szocializációs helyszínek működési feltételeit is, mert leginkább ebben az életszakaszban fogékonyak a fiatalok a viselkedésminták eltanulására. A megfelelő szocializáció és a bűnmegelőzési szempontokat is figyelembe vevő szociálpolitika a minimumra szoríthatja a bűnelkövetést és a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerének beavatkozását, így csökkentve azt az ártalmat, amit az intervenció okozhat.

Amennyiben mégis sor kerül hatósági eljárásra, az maga is fontos prevenciós potenciált hordoz, amely 2012, a gyerekbarát igazságszolgáltatás éve kapcsán még inkább hangsúlyos. Magyarországon a gyerekbarát igazságszolgáltatás megvalósításáról szóló egyes törvények módosításával összefüggő 2012. évi LXII. törvény a Btk.-, a Be.- és a Pp.-beli¹² szabályozás részévé teszi, hogy a fiatalkorúakkal az eljárás során koruknak, érettségüknek és fejlettségüknek megfelelően kell bánni, részükre a körülöttük folyó eljárásról érthető módon

⁷ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.) 107.§ (1) bekezdés

⁸ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.)

⁹ Többek között a New York-i Gyermekjogi Egyezmény, a Pekingi Szabályok, a Rijadi Irányelvek, a Havannai Szabályok, az Európa Tanács Rec (2000) 20, az Európa Tanács Rec (2003) 20 és az Európa Tanács Rec (2008) 11.

¹⁰ Btk. 108. § (1) bekezdés

¹¹ Belátáson alapuló elintézésen értve a közösségi programokat, mint például ideiglenes felügyelet és irányítás, rehabilitálás és az áldozatok kártalanítása.

¹² 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról (Pp.)

tájékoztatást kell adni. Ennek eredményeként a bűnelkövető fiatalok számára egyértelművé kell, hogy váljon, „nem személye, hanem az elkövetett cselekménye az, amely nem fogadható el adott társadalmi keretek között.”¹³ A büntető igazságszolgáltatásban résztvevők feladata az, hogy egyértelműen jelezzék a fiatal felé, hogy az adott magatartás miért nem felel meg a társadalmi normáknak és azt miért követi szankció a hatóságok részéről. Így válik nyilvánvalóvá, hogy a büntetés (a szocializáció kontextusában) egy deviáns magatartásra adott, azt rosszalló válasz, melynek alkalmazása csak akkor lehet hatékony, ha az eljárás alá vont fiatal megérti annak okát, módját és célját.

Ideális esetben hasonló elvekre és elgondolásokra épül egy országban a fiatalok büntető igazságszolgáltatási rendszere, ahol a fiatalok büntetőjoga a törvénytisztelő magatartás, mint alapvető szocializációs elem elsajátításának egyik, a legvégső eszköze. Amennyiben pedig mégis sort kell keríteni a büntetőjogi beavatkozásra, az legyen méltányos és humánus. Hazai viszonylatban ezt szolgáló garanciális elvek többek között, hogy fiatalok elleni büntetőeljárásban mindig kötelező a védelem, a vádat fiatalok ügyésze képviseli, a bíróság tanácsban jár el, ahol az egyik ülnök pedagógus és a felek rendelkezésére álló speciális bizonyítási eszközök is, mert ahhoz, hogy az alkalmazott joghátrány elsősorban a terhelt nevelését segítse elő, elengedhetetlenül szükséges személyiségének, életkörülményeinek alapos ismerete.¹⁴ A büntetőjogi szankciók kiszabásánál a törvény a bíróság számára meghatároz egyfajta „gondolkodási” sorrendet, melyek megfelelően először meg kell vizsgálni, hogy alkalmazhatók-e szabadságvesztéssel nem járó intézkedések vagy büntetések,¹⁵ és csak akkor kerülhet sor szabadságelvonással járó szankciók¹⁶ kiszabására, ha az előbbiek nem vezetnek, illetve nem vezethetnek eredményre. Ha a fiatal kiemelkedő tárgyi súlyú bűncselekményt követ el, és életvezetése is súlyosan kifogásolható, a bíróság ultima ratio-ként határozott ideig tartó, végrehajtandó szabadságvesztést szabhat ki, melynek két fokozatát határozza meg a törvény: a fiatalok fogházát és börtönét.

A 2000-es évek közepétől - rendkívül élénk szakmai érdeklődés mellett – ismét központi kérdéssé vált a fiatalokkal kapcsolatos szabályozás reformjának lehetősége. A meglévő rendszer fejlesztésének kérdése köré számos szakmai rendezvény szerveződött, és bizakodásra adott okot az is, hogy elkészült a fiatalok önálló büntető igazságszolgáltatási

¹³ Csúri András: A fiatal felnőttkor, mint büntetőjogilag releváns életszakasz, Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2008: 14

¹⁴ Ezt segíti elő a gondozó vallomása, a pártfogó felügyelő által készített környezettanulmány, a munkahelyi vagy az iskolai jellemzés.

¹⁵ Szabadságelvonással nem járó intézkedések körében elrendelhető próbára bocsátás és megrovás. Szabadságelvonással nem járó büntetésként pedig végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztés. (in: Bogár-Margitán-Vaskuti: Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005)

¹⁶ Sajátos, kizárólag fiatalokkal szemben alkalmazható szabadságelvonással járó intézkedés a javítóintézeti nevelés.

törvényét előkészítő javaslat¹⁷, amely a nemzetközi szabályozás irányát követve új, komplex és önálló jogszabályként határozta volna meg a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerét. Ezek a remények azonban szertefoszlottak, ahogy a közbiztonság javítása iránti erőteljes társadalmi és politikai akaratra válaszul a kriminálpolitika akként módosul, hogy prioritásai és eszközrendszere egyre kevésbé teszik lehetővé a reszocializációra irányuló beavatkozásokat, és alapvetően inkább a büntető igazságszolgáltatás hagyományos represszív eszközeihez¹⁸ nyúlnak vissza.¹⁹

A törvényi szintű szabályozásban a 2010-es közbiztonsági törvénycsomag²⁰ hatályba lépését tekinthetjük az egyik alapvető változásnak a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések között, amely a szabálysértési törvényt²¹ akként módosította, hogy a pénzbüntetés egyetlen alternatívájaként az elzárás büntetés alkalmazását tette lehetővé fiatalkorúak szabálysértési ügyeiben. Ezekben az esetekben a bíróságok az általános szabályok szerint járnak el, de azon garanciák nélkül, melyek egy bűncselekményt elkövető fiatalkorút az eljárás során megilletnek. Mindez azt eredményezheti, hogy egy szabálysértő fiatalkorú előbb ismeri meg a börtönt – a szabálysértési eljárás során kiszabott büntetést ugyanis fiatalkorúak intézetében kell letölteni -, mint egy bűncselekményt elkövető. Ez számos olyan problémát vet fel, amely sem a fiatalkorúakra vonatkozó nemzetközi követelményekkel, sem a magyar büntetés-végrehajtási rendszerre vonatkozó garanciális nem egyeztethető össze. Kétségtelen, hogy a korábbi szabályozásnak voltak gyengeségei²², de a jogalkotó a rendszer ilyenformán történő átalakításával egy olyan eszközhöz nyúlt, amely a jövőre nézve inkább veszélyt, mintsem hasznot hordoz magában.²³

Szintén sarkalatos pontja volt a változtatásoknak a Be. 2011. szeptember 1-i módosítása, amely megszüntette a fiatalkorúak ügyében eddig eljáró bíróságok kizárólagos illetékességét és ezzel a fiatalkorúak ügyeire specializált bíráskodást is. A jelenlegi magyar bírósági rendszer így csak korlátozott mértékben tudja biztosítani a fiatalok speciálpreventív kezelése érdekében alkalmazandó gyerekbárát igazságszolgáltatás elveinek megfelelő eljárást. A módosítás indokolásaként a bíróságok közötti ügyteher egyenletesebb eloszlását jelölte meg a

¹⁷ Ligeti Katalin: A fiatalkorúak büntető-igazságszolgáltatási törvényének koncepciója, Büntetőjogi Kodifikáció, 2006/2. szám

¹⁸ Szigorúbb büntetések, az elkövetői kör szélesítése, hosszabb szabadságelvonás, kriminalizáció.

¹⁹ Csemáné Várad Erika: Fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása: reformelképzelések, Kriminológiai Közlemények 68., MKT, 2010

²⁰ 2010. évi LXXXVI. törvény a közbiztonság javítása érdekében szükséges törvénymódosításokról

²¹ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

²² A jövedelemmel nem rendelkező fiatalkorúval szemben a hatóságok nem tudtak mit tenni, a pénzbírság nem vezetett eredményre, éppen ezért a közösség jogosan érezte úgy, hogy sérelmei válasz nélkül, védelmi igényei kielégítetlenül maradnak.

²³ Hack Péter: Kriminálpolitikai paradigmák ütközése, Kriminológiai Közlemények 68., MKT, 2010

törvényalkotó, közben szem elől veszítve a fiatalkorúak különleges igényeit, mert – Vaskuti Andrást idézve - „ha minden bíró a fiatalkorúak bírója, akkor valójában egyik sem az”.

A szigorítások közül végezetül ki kell emelni a büntethetőségi korhatár leszállítását. A 2013. július 1-én hatályba lépő új Btk. a büntethetőség alsó korhatárát egyes bűncselekményeknél – emberölés, életveszélyt vagy halált okozó testi sértés, rablás, kifosztás – 14 helyett 12 éves korban határozza meg, ezáltal lehetővé teszi a megfelelő belátási képességgel rendelkező 12. életévüket betöltött gyerekek szabadságelvonással járó büntetését. Több szakmai szervezet – köztük például az UNICEF²⁴ és az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala²⁵ is a szabályozás ellen érvel, ráirányítva a figyelmet arra, hogy a jelenlegi rendszerben a gyerekeknek ilyen fiatalon történő megbüntetése nem éri el célját és nem jelent visszatartó erőt, viszont megbélyegző jellege súlyosan hátráltatja a gyerek későbbi társadalmi érvényesülését és további szocializációs defektusokat okozhat a valós probléma megoldása helyett.

Nehéz eltekinteni attól, hogy Magyarország a szabályozásnak ezt az irányát követve lemondani látszik a hatékony prevenciók potenciálról. Nem az a kérdés, hogy a fiatalkorúak büntetőjogának kell-e határokat szabni a bűncselekményt elkövető gyerekek számára, sokkal inkább az, hogyan szabja meg ezeket a határokat, hogyan ösztönzi általuk törvénytisztelő, társadalmilag értékes életmódra a jövő nemzedékének „eltévedt” tagjait. A helyes válasz kézenfekvőnek tűnhetne: kirekesztés nélkül, a társadalmi integrálás szándékával, azaz büntetési célként a reszocializációt következetesen érvényesítve. A nemzetközi irányelvek és ajánlások megfogalmazzák a gyors, korai és következetes reagálás fontosságát, de ebből nem következik a represszív beavatkozás szükségessége. A vonatkozó dokumentumok kifejezetten hangsúlyozzák, hogy a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének olyannak kell lennie, amely egy, a „fiatalkori bűnözés megelőzését szolgáló szélesebb, közösségi alapú stratégia alkotórésze”²⁶ és figyelembe veszi azokat a „családi, iskolai, lakóhelyi és kortárscsoporti összefüggéseket, amelyeken belül a bűnelkövetés előfordul.”²⁷

²⁴ <http://unicef.hu/-/az-unicef-tiltakozas-a-buntethetosegi-korhatar-leszallitasa-ellen> (a letöltés ideje: 2012.10.20.)

²⁵ <http://gyermekjogok.ajbh.hu/index.php> (a letöltés ideje: 2012.10.20.)

²⁶ Európa Tanács Rec. (2003) 20, II. 2

²⁷ Európa Tanács Rec (2003) 20, II. 2

2. A reszocializáció meghatározása

A társadalomba való beilleszkedés során az általánosan elfogadott kognitív, attitűd jellegű, érzelmi és szereprendszerbeli struktúrák beépülnek az egyén személyiségébe, képessé téve őt a másokkal való együttélésre.²⁸ Ezt a folyamatot nevezzük szocializációnak. Szegál Borisz fogalmi meghatározása szerint a szocializáció három szintje különböztethető meg, az elsődleges, a másodlagos és a korrekciós szocializáció. Az elsődleges és másodlagos szocializáció sokrétű és többirányú folyamatát a fejlődő gyerek és környezete közötti bonyolult interakciók határozzák meg, ahol - ha gyakoriak is a magatartászavarok - a gyerek környezete tudja biztosítani a társadalomba való sikeres beilleszkedést. Ha azonban képtelen kezelni, vagy éppen generálja a magatartási zavarokat, akkor a gyerek "nem sajátítja el a társadalom által elvárt értékrend kialakításának alapjait: a szociális érettséget és a szociális kompetenciát."²⁹ Ekkor szükséges a korrekciós szocializáció, amely a személyiségvonások átalakítását, azaz a reszocializációt jelenti.³⁰

A reszocializáció egy olyan folyamat, amely során a tanulási szakasz újrakezdődhet, a hibásan rögzült struktúrák megbonthatók és a személyiség újraépíthető, így a szocializációs hibák korrigálhatók. Különös közege mindennek a büntetés-végrehajtási intézet, ahol a reszocializációs cél megvalósításának eszköze a zárt intézeti nevelés.

Popper Péter nyomán elfogadott, hogy a reszocializáció a rehabilitáció és a reintegráció folyamatából áll. Előbbi azt jelenti, hogy a zárt intézeti keretek között arra kell törekedni, hogy az elkövető mind testi, mind lelki és szellemi állapota javuljon, illetve ne romoljon. Ezáltal csökken, legalábbis nem nő a bűnismétlés esélye. A reintegráció viszont már egy komplex, többfunkciós és többszakértős munka, amely túlmutat a totális intézeten, és az elkövető társadalomba való visszaillesztését célozza.³¹

Elfogadom a fenti meghatározások elméleti alapját, miszerint a szocializációs folyamat esetleges hibái, és így a személyiség torzulásai nagy erővel hatva növelik a bűnelkövetővé válás esélyét, és amennyiben nem korrigáljuk a kialakult negatív, antiszociális attitűdöket, akkor nem érhetünk el hosszan tartó sikereket a harmadlagos prevenció színterén. Mindemellett egyetértek azzal, hogy a reszocializáció nem ér véget a szabadságvesztés büntetés letöltésével, így a zárt intézeti keretek között zajló nevelési programok

²⁸ Kapa-Czenczer Orsolya: Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt, doktori értekezés, Budapest, 2008

²⁹ Szegál Borisz: A szocializáció és reszocializáció a börtönben, in: Börtönügyi Szemle, 2007/3. szám, BVOP, Budapest

³⁰ Szegál, 2007, i.m: 28

³¹ Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970

hatékonyságának vizsgálata során figyelembe kell venni azt is, hogy e nevelési gyakorlatok mennyiben tudnak segítséget nyújtani a szabadulás utáni nehézségek leküzdésében. Ezért dolgozatomban a reszocializáció fogalma alatt Popper Péter meghatározását követem. A büntetés-végrehajtási intézményt tehát speciális felelősség terheli, hiszen úgy kell a fogvatartott reszocializációját segítenie, hogy közben természeténél fogva izolál, okoz deprivációt és elbizonytalanodást. Különösen igaz ez fiatalok esetében, amikor az életkori-pszichikus személyiségjegyek még inkább megnehezítik a totális intézmény elviselését, mert leginkább ekkor igényli a fiatal az autonómiát, a szabadságot és ekkor a legsérülékenyebb a személyisége, a prizonizációval járó romboló hatások ilyenkor a legerőteljesebbek.

2.1. A reszocializáció nemzetközi követelménye

Az ENSZ és az Európa Tanács több, Magyarország által is elfogadott dokumentumban fogalmazza meg a fiatalokra vonatkozó speciális elbánás alapelveit. Elsőként kell megemlíteni az 1985-ös Pekingi Szabályokat³², az egyetlen olyan nemzetközi dokumentumot, amely teljesen átfogóan foglalkozik a fiatalok bűnözésével és büntető igazságszolgáltatásával. Az ENSZ közgyűlése által elfogadott egyéb irányelvek már csak a szabályozás egyes részterületeire terjednek ki. Közülük fontos kiemelni az 1990-ben elfogadott Rijadi Irányelveket, a fiatalok bűnözés megelőzéséről és a szintén 1990-es ENSZ szabályokat, a szabadságelvönás alatt álló fiatalok védelméről (Havannai Szabályok).

„A Pekingi Szabályok mintegy összegzése az ENSZ fiatalok bűnözéssel kapcsolatos bűnmegelőzési törekvéseinek és kifejeződik benne a nyolcvanas évek bűnmegelőzési, kriminálpolitikai koncepciója. Ez utóbbi értelmében a jogrendszerek és a büntető igazságszolgáltatás feladata az, hogy szolgálják az üdvös és méltányos fejlődés előmozdítását, kellő figyelemmel az emberi jogokra és a társadalmi igazság szempontjaira.”³³ A dokumentum olyan általános elveket rögzít a dokumentum, mint a fiatalok jólétének elősegítése, a beavatkozások differenciálása - az alternatív szankciók, a bírói útról való elterelés szélesebb körű és a szabadságvesztés büntetés ultima ratio jellegű alkalmazása -, a tisztességes, egyenlő és humánus bánásmód érvényesítése, az emberi méltósághoz és

³² ENSZ Közgyűlésének 1985. november 29-i ülésén, a 40/33/1985. számú határozattal elfogadott minimum szabályai a fiatalok igazságszolgáltatására (A „Pekingi szabályok”)

³³ Lévay Miklós: A fiatalok igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozó ENSZ minimum szabályok: a „Pekingi szabályok”, Jogtudományi Közlöny, 1989

személyi biztonsághoz fűződő jogok tiszteletben tartása. Szemléletére jellemző, hogy a közösségre, a társadalomra is számít az elvek megvalósulásának tekintetében, hiszen ez szükséges annak eldöntéséhez, hogy a tettarányos büntetéshez viszonyítva milyen ítéletet kell hoznia a bírónak, hogy azzal leginkább szolgálja a fiatalkorú elkövető és a társadalom érdekeit.

A legtöbb állam büntetési rendszerében megtalálhatók a zárt intézetek különböző formái. Erre tekintettel az ENSZ kidolgozott egy olyan szabályrendszert, „ami összhangban van a dokumentum egész szellemével és a szabályok érvényesülése esetén a zárt intézeten belül olyan életviszonyok alakulhatnak ki, amelyek elősegíthetik a fiatalkorúak rehabilitációját.”³⁴ Az intézeti bánásmódról szóló V. részben található rendelkezések közül a legfontosabbak:

- az intézetben lévő fiatalkorúak elméleti és szakmai képzése;
- a körülményektől függően a feltételes szabadságra bocsátást előnyben kell részesíteni a büntetés teljes kitöltésével szemben; és
- a szabadulást követően is segíteni kell a fiatalkorúak reszocializációját különböző intézmények és szolgáltatások révén.

Ezek az elvek a jóléti kriminálpolitika szemléletét tükrözik és keresik azt a középutat, amely megfelel a társadalom és a politika elvárásainak, valamint kielégíti a fiatalkorú elkövetők speciális igényeit is.

Az 1989. november 20-án elfogadott New York-i Gyermekjogi Egyezmény³⁵ ugyancsak foglalkozik a bűnelkövető fiatalokkal. Az Egyezmény garantálja a gyerekek jogait szabadságuktól való megfosztásuk esetén, hangsúlyozza a szabadságvesztés ultima ratio jellegét, és tiltja a gyerekekkel szembeni kínzást, a megalázó, embertelen és kegyetlen büntetések alkalmazását, valamint a szabadságuktól való önkényes megfosztást. Alapvető követelményként határozza meg, hogy a szabadságelvonnás határozott tartamú legyen, időben a lehető legrövidebb, és hogy tartama alatt ne csak a büntetés-végrehajtás hagyományos szereplői foglalkozzanak a fiatalkorúakkal, hanem pártfogók, pszichológusok és szociális munkások is. Hangsúlyozza a hatóságok kötelezettségeit a szabadságvesztés büntetésüket töltő (vagy letöltött) fiatalkorúak rehabilitálásának és reintegrálásának vonatkozásában. Végül garantálja egy, a fiatalkorúak jogait és igényeit tiszteletben tartó igazságszolgáltatási rendszer létrehozását. „Az Egyezményben részes államok elismerik a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt vagy abban bűnösnek nyilvánított gyerekeknek olyan bánásmódhoz való

³⁴ Lévay, 1989, i.m.

³⁵ Az Egyezmény szerint gyerek az, aki 18. életévét még be nem töltötte, ill. más jogszabály folytán korábban nagykorúvá nem vált.

jogát, amely előmozdítja a személyiség méltósága és értéke iránti érzékének fejlesztését, erősíti a mások emberi jogai és alapvető szabadsága iránti tiszteletét, és amely figyelembe veszi korát, valamint a társadalomba való beilleszkedése és abban építő jellegű részvétele elősegítésének szükségességét.”³⁶

Az ENSZ tevékenységével párhuzamosan, már a XX. század végétől az Európa Tanács is figyelemmel kíséri a tagállamok kriminálpolitikájának és törvényhozásának alakulását a fiatalkorúak felelősségre vonásának területén. Ennek eredményeként „számos vonatkozó ajánlás mellett, konkrétan a fiatalkorúak helyzetére tesz javaslatot az Európa Tanács Rec (1987) 20. számú ajánlása, amely támogatta a fiatalkorúakra vonatkozó liberális kriminálpolitikai ajánlásokat és ellenezte a szabadságvesztés kiterjesztésére irányuló törekvéseket.”³⁷ Ezt az irányvonalat követi az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2000) 20. számú ajánlása (A korai pszicho-szociális beavatkozás szerepe a bűnelkövetésben), valamint a Rec (2003) 20. számú ajánlás (a továbbiakban: Ajánlás) a fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről. Ez utóbbi lépett az 1987-es dokumentum helyére, mert az Európa Tanács kibővült és a csatlakozó közép- és kelet európai országok új problémákat hoztak magukkal, továbbá a kutatási eredmények frissültek, a kriminálpolitika fejlődött, és a fiatal korosztályok társadalmi szerepe és helyzete is jelentős változásokon ment keresztül.³⁸ Az Ajánlás 25 pontban foglalja össze az irányadó elveket, melyek közül a „fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatásnak és a fiatalkori bűnözéssel kapcsolatos intézkedéseknek elsősorban a következő célokra kell irányulniuk:

- megelőzni a bűnelkövetést és az ismételt bűnelkövetést;
- reszocializálni és reintegrálni az elkövetőket, és
- megjeleníteni az áldozatok szükségleteit és érdekeit.

Európában a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatásnak nincs közös víziója vagy filozófiája. Bizonyos országoknak túlnyomórészt jóléti alapú modelljük van, amely a fiatalkorú szükségletei köré épül, míg másoknak igazságszolgáltatási alapú a

³⁶ A Gyermekjogi Egyezmény 40. cikke.

³⁷ Kapa-Czenczer, 2008, i.m.

³⁸ Ezekről az előzményekről bővebben az Ajánlás kommentárjában esik szó. A fiatalkorúak életkörülményeinek változásai közül a legfontosabbak a gyermekszegénység és a jövedelemkülönbségek növekedésével, a családok felbomlásának gyakoriságával, az emelkedő munkanélküliséggel és a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeinek csökkenésével, a gazdasági, társadalmi problémák és az ezekhez kapcsolódó bűnözés bizonyos területeken való koncentrálódásával függnek össze. Ezekhez kapcsolódik, hogy egyre többen és egyre fiatalabb korban próbálják ki a különböző pszichoaktív anyagokat, közöttük az alkoholt, ami a pszicho-szociális zavarok egyre növekvő kockázatához vezet. Mindemellett megváltoznak a társadalmi elvárások a fiatalokkal szemben, az egyes életszakaszokra jellemző korábbi célok kitolódnak vagy másodlagossá válnak, melynek következtében a felnőttkorba való átmenet időszaka jelentősen meghosszabbodik.

modelljük, amely a megtorlást és a társadalom védelmét hangsúlyozza.”³⁹ Bár ezek a modellek nincsenek egymással közvetlen konfliktusban, párhuzamos működésük zavart eredményez. Ezért meg kell találni az egyensúlyt a fiatalok elkövetők jóléti szükségleteinek és a társadalom védelmi és megtorló igényének kielégítése között, mely alapján ki lehet alakítani egy egységes rendszert. Az Ajánlás kommentárja egy internet alapú tudásbank létrehozása mellett érvel, amely tartalmazná a bizonyítottan hatékony és a bizonyítottan nem működő beavatkozási módokat. Az Európa Tanács a hatékony beavatkozás kritériumait a következőkben határozza meg:

- a bűnelkövetői magatartással összefüggésben lévő kriminogén szükségleteket célozza meg;
- szoros összefüggés van a bűnismétlés kockázata és a beavatkozás természete, intenzitása és tartalma között,
- figyelembe veszi az elkövető tanulási képességeit, lehetőségeit;
- kognitív technikán alapul;
- a közösségben hajtják végre, figyelembe veszi az elkövető otthoni környezetét;
- lehetőség szerint a szülőkre is kiterjeszteti a felelősséget;
- ahol lehetséges, a fiatalok számára irányuló intervenciónak magában foglalja az áldozatokra és az érintett közösségre irányuló kárhelyreállítást;
- biztosítja a fiatalok elkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszer intézményei között és a fiatal korosztályok devianciájával foglalkozó gyermekjóléti, gyermekvédelmi, egyéb szociális-, kulturális- és oktatási, valamint egészségügyi intézmények közötti együttműködést.

A kommentárban az alternatív szankciók új formái is megjelennek, mint például feladatmeghatározó ítéletek⁴⁰, közösségen belüli intenzív felügyeleti és támogató programok, esti, éjszakai órákra vonatkozó kijárási tilalom, elektronikus felügyelet.

A legfrissebb a dokumentumok sorában az Európa Tanács Rec (2008) 11. számú ajánlás (Európai szabályok a fiatalok számára, akikkel szemben büntetést vagy közösségi szankciót alkalmaztak). Ez a dokumentum erősíti a speciális prevenció és a reszocializáció kiemelt szerepét a fiatalok büntetés-végrehajtási rendszerében. Hangsúlyozza, hogy a nevelési és visszaillesztési törekvéseknek a végrehajtás egészét át kell hatniuk, a kirekesztés és a stigmatizáció ellenében segítve a fiatal reszocializációját.

³⁹ Az Ajánlás 2. fejezetének 1. pontja és a kapcsolódó kommentár.

⁴⁰ Munka és képzési kötelezettséget előíró szankciók. Hollandiában ezek alkotják az ítéletek több, mint felét.

Különösképp fontos a gondosan meghatározott kezelési elvek betartása, hiszen a fiatalkorúak a leginkább befolyásolható és a leginkább javítható elkövetői csoport, akik a kellő odafigyelés hiányában könnyen elkallódnak és társadalmilag hasznos és normális élet helyett a bűnözés utánpótlását szolgáltatják. Éppen ezért a reszocializációs cél elérése érdekében az ENSZ és az Európa Tanács mellett számos más nemzetközi (UNICEF, Defence of Children, Amnesty International) és nemzeti szervezet is folytat társadalmi ellenőrző szerepet a fiatalkorúak felelősségre vonása és büntető igazságszolgáltatása területén.

A fiatalkorúakkal való foglalkozással kapcsolatban az európai szabályok a fogvatartottakra alkalmazandó rezsim céljainak meghatározásakor a hangsúlyt a nekik szánt, a felelősségérzet fejlesztésén alapuló intézkedések és programok kidolgozására helyezik, amivel a visszaesés megelőzését is célozzák. „A büntetés-végrehajtási rendszer az elítéltek olyan kezelését foglalja magába, amelynek fő célja megjavításuk és társadalmi beilleszkedésük.”⁴¹ Ezen elvek alapján kell a világ országainak – köztük Magyarországnak is – kialakítaniuk fiatalkorúakra vonatkozó büntető-igazságszolgáltatási gyakorlatukat, és megtalálni a reszocializációs stratégia szempontjából leginkább hatékony beavatkozásokat.

A továbbiakban azzal foglalkozom, hogy mit jeleznek a kriminológiai kutatások az Európa Tanács kritériumlistájáról. Mennyiben támasztják azt alá a hatékonyságvizsgálatok, hogy az ilyen és ehhez hasonló elvekre épülő beavatkozások eredményesebbek, mint az erőszakon, a megfélemlítésen, illetve kényszeren alapulók?

⁴¹ Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog, Dialóg-Campus kiadó, Budapest-Pécs, 2006

3. Bűnismétlés avagy reszocializáció

3.1. A bűnismétlés meghatározó tényezői

Azt, hogy miért vallanak gyakran kudarcot a különböző szankciók és programok a harmadlagos megelőzés területén, a bűnismétlés tényezőivel összefüggő kutatások segítenek megérteni. A bűncselekmény elkövetését valószínűsítő faktorokat több lehetséges szempont alapján kategorizálja a szakirodalom. A bűnismétlés kockázati tényezőinek egyfajta csoportosítása szerint beszélhetünk a bebörtönzés előtti, alatti és utáni rizikótényezőkről, másfajta szempontok alapján pedig statikus, valamint dinamikus faktorokról. A különböző kockázati tényezők mellett egyre több kutatás koncentrálna a bűnismétlés esélyét csökkentő, azaz protektív faktorokra, amelyek a kedvezőtlen környezeti feltételek ellenében hatva visszatartják az egyént újabb bűncselekmény elkövetésétől.

A visszaesés prediktív tényezőinek meghatározásakor legtöbbször Gendreau és munkatársai metaelemzésének eredményeit idézi a szakirodalom. A kutatók 131, 1970 és 1994 között lefolytatott kutatás eredményeinek másodelemzésével vizsgálták azt, hogy mely tényezők állnak a legszorosabb kapcsolatban a bűnismétléssel. Ezek alapján 8 prediktív faktort azonosítottak be, melyek előrejelző értékük szerint a következők:

- „1. Kriminogén szükségletek: antiszociális személyiség és attitűdök, kriminális ismerősök, személyközi konfliktusok, szerabúzus.
2. Bűnelkövetői előélet: serdülő és fiatalkori bűnelkövetés, intézeti fegyelemsértések.
3. Gyenge társadalmi előmenetel: családi állapot, iskolai végzettség, foglalkoztatás, jövedelem, lakhatás.
4. Demográfiai tényezők: életkor, nem, etnikai hovatartozás.
5. Családi tényezők: család kriminalitása, rossz szülői-nevelői háttér, szeparáció.
6. Alacsony intellektus.
7. Alacsony szocioökonómiai státusz: származás.
8. Személyes distressz: szorongás, depresszió, szuicid késztetések.”⁴²

⁴² Gendreau és munkatársai vizsgálatának eredményeit rendszerezi: Borbíró Andrea – Szabó Judit: Dezisztencia és a bűnismétlés megelőzése: Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben, kutatási beszámoló 2012, kézirat

A következőkben vizsgáljuk meg a különböző, a bűnismétlés kockázatát előre jelző faktorokat a fiatalkorú elkövetők gyerekkorának tükrében, segítségül hívva három erre irányuló hazai kutatást.

Solt Ágnes kutatása 2004 augusztusában indult és folyamata során több mint 70 mélyinterjú életút-interjú készült a büntetés-végrehajtási intézetekben élő 16 és 25 év közötti bűnelkövető fiatal férfiakkal. 2005 márciusában további 32 interjút vettek fel szabálykövető fiatalokkal, akik a vizsgálati csoport tagjaihoz hasonlóan nehéz körülmények között nőttek fel, koruk és nemük is hasonló volt, éppen ezért ideális kontrollcsoportot jelentettek.⁴³

Bolyki Orsolya és Sárík Eszter 2005-ben 128 fiatalkorú fogvatartottal (107 férfi és 21 nő) készítettek interjút. Az elkövetőket Gönczöl Katalin tipológiája alapján a vagyon elleni és az erőszakos bűncselekményt elkövetőkre osztották, és nem hagyták figyelmen kívül az adatok értékelésénél azt sem, hogy a megkérdezett fiatalkorúak - mivel nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények elkövetői - általában bűnismétlők.⁴⁴

Ligeti Katalin és munkatársai 2008-ban 378 fiatalkorú elítélt (szabadságvesztés-büntetésüket töltők, javítóintézeti neveltek, feltételes- és felfüggesztett szabadságvesztés, javítóintézeti ideiglenes elbocsátás vagy próbára bocsátás miatt pártfogó felügyelet alatt állók) közreműködésével végeztek kérdőíves kutatást, amelynek célja annak elemzése volt, hogy a fiatalkorú elítéltek esetében kimutatható-e az áldozati és elkövetői minőség összekapcsolódása. A kutatás kérdései ugyanakkor nem pusztán csak erre az összefüggésre irányultak, hanem igyekeztek feltárni a fiatalkori bűnelkövetést előrejelző más tényezőket is.⁴⁵

3.1.1. A bűnismétlés kockázati tényezői

A vonatkozó kutatások tanúsága alapján a fiatalkori bűnözés leggyakoribb kriminogén tényezői a nevelési és szocializációs problémák. Ezek nagyrészt megegyeznek a bebörtönzés előtti rizikófaktorokkal, és lefedik a bűnismétlés megújulására használt tényezők túlnyomó részét. Számos kutatás fő következtetése, hogy az elsődleges szocializáció során a veleszületett vagy öröklött – biológiai – tényezők nem közvetlenül hatnak a gyerek

⁴³ Solt Ágnes: Peremen billegő fiatalok, Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok, 2004-2006

⁴⁴ Bolyki Orsolya – Sárík Eszter: A fiatalkorú elkövetők gyerekkora – az elkövetővé válás előzményei, Kriminológiai Tanulmányok 42., OKRI, Budapest, 2005

⁴⁵ Ligeti Katalin: A fiatalkorú elkövetők áldozati minőségének vizsgálata különös tekintettel a családon belüli erőszakra, IRM, ObmB, Budapest, 2008

fejlődésére, hanem a szociális környezet által számos vonásukban befolyásolhatók, módosíthatók.⁴⁶

Gyerekkorban a szociális kompetencia elsajátításánál kiemelten fontos a család hatása, amely a szocializáció első és legfontosabb helyszínéül nemcsak az önmagán belüli, hanem a külső társas viszonyok kialakításában is jelentős szerepet játszik. Mindhárom hivatkozott kutatásnál hasonlóan alakult a megkérdezett fiatalok családi helyzete. Általánosságban igaz volt rájuk, hogy szüleik elváltak vagy külön éltek, és a legtöbb gyerek kapcsolatot sem tartott azzal a szülőjével, akivel nem élt együtt. A családokban sokféle kapcsolatból születtek a gyerekek, és a féltestvérek csak ritkán éltek együtt. Mindemellett a családtípus leírásába illeszkedett, hogy a szülők iskolai végzettsége általában alacsony volt, az apa és az anya szakképzetlen volta gyakran generált egykeresős, kényszer-háztartásbelis családmoddelt vagy eredményezte azt, hogy olyan rosszul jövedelmező, megterhelő munkát tudtak csak elvállalni, amely a gyermekneveléstől minden idejüket és energiájukat elvette. Az anyagi gondok, a stressz, a fáradtság, tetézve az alkoholfogyasztással és az esetleges bűnelkövetéssel a legtöbb gyerekben mély nyomokat hagyott. A személyiségfejlődés ezen korai szakaszában nyújtott minta az egész életre kiemelkedő hatású, éppen ezért a „fiatalok családjában előforduló devianciák magas aránya [...], az elveszettség, a kötődések hiánya [...] bűnözést gerjeszt.”⁴⁷ A kötődés az alapja a társas kapcsolatoknak és a bizalomnak, ha ez sérül, akkor a felnövő gyerek nagy eséllyel képtelen lesz normális kapcsolatokat kiépíteni, érdeklődni mások iránt és bízni másokban.⁴⁸ A megkérdezett fiataloknál valójában nem volt soha olyan társadalmilag is elfogadott érték, amelybe kapaszkodni tudtak, így náluk az anómia inkább a valahová tartozás, illetve a valakihez, mint számukra értékes és egyben a társadalmi normáknak is megfelelő magatartást tanúsító emberhez kötődés hiányában nyilvánul meg.”⁴⁹

Az elhanyagolt gyerek, „akinek nem szentelnek kellő figyelmet, a figyelem felkeltése érdekében provokálja környezetét [...], és felnőve nagyobb valószínűséggel válik veszélyessé a társadalom számára.”⁵⁰ Solt Ágnes kutatása kiemelten foglalkozik az elkövetővé váló fiatalok családjában előforduló erőszakos magatartások és cselekmények hatásával. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az élettörténetek több mint egyharmadában volt rendszeres fizikai erőszak elszenvedője a gyerek családjában egy vagy akár több személy. Noha nem látja beigazolódni azt az állítást, hogy az elszenvedett családon belüli erőszak a fiatal bűnelkövetéséhez vezet, de „az előfordulási gyakoriságok azt mutatják, hogy a családon

⁴⁶ Szegál, 2007, i.m.

⁴⁷ Bolyky-Sárik, 2005, i.m: 335

⁴⁸ Solt, 2004-2006, i.m.

⁴⁹ Bolyky-Sárik, 2005, i.m: 335

⁵⁰ Solt, 2004-2006, i.m: 7

belüli erőszak kétséget kizáróan károsítja annak elszenvedőjét, komoly mentálhigiénés ártalmakat okoz, az én fejlődésére romboló hatással van [...], de jellemzőbb következménye az önkárosító magatartás, és a mentális megbetegedések.”⁵¹ Aggodalomra adhat okot, hogy a családon belül bántalmazást elszenvedett gyerekek negyede lépett fel agresszív, erőszakos magatartással kortárscsoportjában, tehát ezen fiataloknál már gyermekkorban is nagyobb az erőszakos válaszreakciók esélye, amely növelheti a későbbi bűnelkövetés valószínűségét.

A további kutatási eredmények is azt mutatják, hogy a fiatalkorú elkövetők nagy százaléka a szükségletek kielégítése, a javak megszerzése érdekében az erőszak alkalmazásától sem riad vissza. Ebből is látszik, hogy a fiatalkorúak reszocializációs gyakorlatában nagy teret kell kapnia azoknak a programoknak, melyek a konfliktuskezelés alternatíváit tanítják és a helyes szociális attitűdök kialakítását célozzák.

Idővel a család mellett a másodlagos szocializációs közegek - az iskola és a baráti társaság - is komoly befolyásoló tényezőivé válnak az életpálya alakulásának. A családban meglévő kockázati tényezők – a megfelelő kezelés hiányában – nagy valószínűséggel a gyerek rossz iskolai teljesítményéhez vezetnek. A fiatalkorú elkövetők gyerekkorára irányuló kutatások konzisztensek abban, hogy a rendezetlen családi háttér sorozatos iskolai kudarcokat eredményezhet. Az anyagi javak hiánya gyakran megnehezíti az iskolai követelmények teljesítését, a gyerek konform létezését a rendszerben. A legsúlyosabb iskolai kudarcélmény, az évismétlés, nagy arányban jellemző a később bűnelkövetővé váló fiatalok életében, melynek hatására az elhanyagolt gyerekek iskolakerülővé válnak és egyre nagyobb problémát jelentenek. A későbbi életutat döntően befolyásolja, hogy az iskola hogyan reagál a problémás esetekre: „azoknak a fiataloknak, akiken az iskola segített, több mint kétharmada nem vált deviánsná, azoknak viszont, akiket elutasított, több mint kétharmada vált bűnelkövetővé.”⁵²

Ezek a fiatalok keresik azt a közösséget, ahol sikereket érhetnek el, így életükben leginkább egy olyan – általában kortárs - baráti társaság játssza a legmeghatározóbb szerepet, melynek tagjai nem feltétlen járnak a törvény által kijelölt úton. A fiatalkori bűnözéssel foglalkozó szakirodalom⁵³ és a statisztikai adatok⁵⁴ tanúsága szerint is a baráti társaság lehet az egyik legmeghatározóbb tényező a bűnelkövetővé és bűnismétlővé válás folyamatában. A kezdeti „stikliket” a megfelelő segítség hiányában – eredményezze azt akár a szociális, akár a gyermekvédelmi, vagy a bűnmegelőzési szervek elkésett, sok esetben elmulasztott reakciója – először kisebb súlyú, majd komolyabb bűncselekmények válthatják fel, és vezethetnek akár

⁵¹ Solt, 2004-2006, i.m: 6

⁵² Solt, 2004-2006, i.m: 8

⁵³ Többek között: Ligeti, 2008, i.m.

⁵⁴ Fiataloknál a csoportos elkövetés gyakorisága 58,2 %. In: Tájékoztató a gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről, Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztály, 2012

szabadságelvonó büntetéshez is. Az interjúk során az derült ki, hogy a megkérdezett fiatalok többsége már 14 éves kora előtt részt vett „balhékbán”, csak ezek a kezdeti, kisebb súlyú bűncselekmények sem a rendőrség, sem a szülők előtt nem derültek ki. A gyerekek általában az első komolyabb bűncselekmények elkövetése miatt kerültek a hatóság látókörébe, s az eljárás során derült fény rossz családi körülményeikre is, melyek miatt a gyámhatóság sok esetben intézeti nevelést rendelt el. Viszont a válaszokból kitűnt az is, hogy a beavatkozás ilyenkor már elkésett, ugyanis a legtöbb fiatal az intézeti évek alatt folytatta a bűnelkövetést és ahhoz társakat is talált.

Ha a reszocializáció során a zárt intézet nem képes megteremteni a kriminális környezettől való elszakadás képességének belső, személyi feltételeit, akkor igen nagy valószínűséggel lehet majd számolni a későbbi bűnismétléssel. Ezért a szabadságvesztés alatti, vagyis a prizonizációval összefüggő kockázati tényezők szintén fontos szerepet játszanak a reszocializációs gyakorlatok sikerességében.

A szabadságvesztés ideje alatti rehabilitációval nem érhet véget a reszocializációs folyamat, az elkövetőket reintegrálni is szükséges a társadalomba. A szabadulást követően is vannak olyan rizikótényezők, melyek nagy kockázatot hordoznak magukban a bűnismétlés veszélyét tekintve. A lakhatással, foglalkoztatással, oktatással, emberi kapcsolatokkal és az egészségi állapottal összefüggő problémák⁵⁵ hátráltatják a sikeres reintegrációt, és a visszaesés valószínűségét növelik a rossz anyagi helyzet, illetve a családi nehézségek⁵⁶ is, különösen akkor, ha ezek közül több tényező is együtt hat.⁵⁷

A rizikótényezők között vannak statikus faktorok, melyek állandóak, és ebből a jellegükből adódóan a harmadlagos prevenció sem hat rájuk. A demográfiai tényezők, a bűnözői előélet nem változnak az idő múlásával, éppen ezért egyetlen terápiás program sem képes hatni rájuk. Ahhoz viszont, hogy sikereket érhessünk el a reszocializáció során, nélkülözhetetlen ezeknek a tényezőknek az ismerete is, hiszen ezekből kiindulva pontosabban választhatók meg a beavatkozást igénylő kriminogén szükségletek és ezek teszik képessé a gyakorlatot arra, hogy igazán hatékony kezelési terveket készíthessen.

A statikus rizikófaktorok generális prevenciós beavatkozást kívánnak a bűnmegelőzés elsődleges és másodlagos színterén, még a társadalmi érvényesülést hátráltató dinamikus tényezők – az úgynevezett kriminogén szükségletek – azok, melyeket a harmadlagos

⁵⁵ Travis és munkatársai nyomán. In: Travis, J. Solomon, A. L., Waul, M.: From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry. Washington DC: Urban Institute, 2001

⁵⁶ Zamble és Quinsey retrospektív vizsgálatának eredményeképpen. In: Zamble, E., Quinsey, V. L.: The criminal recidivism process. Cambridge University Press, 2001

⁵⁷ Nilsson, A.: Living conditions, social exclusion, and recidivism among prison inmates. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, 4, 2003

prevenziót célzó programok leginkább képesek befolyásolni, éppen ezért ezek kiválasztása és korrigálása a reszocializációs programok kiemelt szegmense lesz.⁵⁸ „A dinamikus rizikófaktorok – ahogy a nevükben is benne van – változnak az idő múlásával, és ezek a változások egyben a bűnismétlés kockázatának fluktuációját is eredményezik.”⁵⁹ Csoportjukba tartozónak tekinthetünk olyan kockázati tényezőket, mint például a konfliktuskereső, antiszociális személyiség, a kriminális kapcsolatok, a szocioökonómiai státusz, az alacsony iskolai végzettség vagy a szerhasználat.

3.1.2. A bűnismétlés protektív tényezői

Solt Ágnes kutatásában kérdésként merül fel, hogy hogyan reagálnak a problémákra a deviáns és hogyan a veszélyeztetett, de nem deviáns fiatalok (kontrollcsoport). A megkérdezettek válaszai alapján kétféle stratégia különíthető el: a konfrontálódó vagy szembeszálló, és az elkerülő. Arra, hogy mi magyarázza az eltérést, több lehetséges válasz adható. A kutatás négy csoportját határozza meg azoknak a tényezőknek, amelyek hatással vannak arra, hogy a veszélyeztetett fiatalok a társadalom normáit elfogadják:

- „kapcsolat (szerelmi, baráti);
- veszélyeztető tényező megszűnése;
- örömet okozó tevékenység (sport, alkotó jellegű szabadidős tevékenység);
- „tartás” – az alkalmazkodás értéként elfogadása, önmaga és más emberek, mint értékhozók közösségének érzékelése.”⁶⁰

A különböző rizikófaktorok mellett az ilyen és ehhez hasonló protektív, azaz védő tényezők is befolyásolhatják a kriminálisan veszélyeztetett gyerekek életútját és csökkenthetik a bűnelkövetés és a bűnismétlés veszélyét. „A védőfaktorok kutatása elsősorban fiatalkorúak körében zajlik, gyökerei pedig az 1980-as évek fejlődépszichopatológiai és reziliencia kutatásaihoz nyúlnak vissza.”⁶¹ A rezilienciakutatások arra a kérdésre keresik a választ, hogy miként lehetséges az, hogy egyes emberek a bűnelkövetést előrejelző kriminogén tényezők megléte, és a szocializációs folyamat esetleges defektusai ellenére sem lépnek bűnelkövetői életpályára.

⁵⁸ Borbíró Andrea és Szabó Judit kutatásukban említést tesznek olyan változókról is, melyeknek kockázati tényező jellege vitatott a szakirodalomban, mint például az intelligencia vagy a szorongás, az alacsony önértékelés, a depresszió, stb.

⁵⁹ Borbíró–Szabó, kézirat

⁶⁰ Solt, 2004-2006, i.m: 10

⁶¹ Borbíró–Szabó, kézirat

Masten és kutatócsoportja a rizikós gyermekcsoportok pszichopatológiás vizsgálatától jutott el a reziliencia kutatásáig. Meghatározásuk szerint a reziliencia a kockázat és a megpróbáltatások dacára sikeres alkalmazkodás folyamatát jelenti, amely akkor kerül leginkább veszélybe, ha az alapvető emberi alkalmazkodás (kötődés, az egyén tanulási és probléma megoldási képessége, önszabályozó rendszereinek működése, én hatékonysága, a család rendszerének működése, a tágabb közösség szerveződése, vallási és kulturális hagyományok) sikere válik rizikóssá.⁶²

A Nemzetközi Reziliencia Projekt definíciója szerint olyan emberi képességet kell reziliencia alatt érteni, amely lehetővé teszi a személynek, a csoportnak vagy a közösségnek, hogy megelőzze, csökkentse vagy legyőzze a különféle megpróbáltatások károsító hatásait.⁶³

Összességében tehát reziliencia alatt azokat a tényezőket érthetjük, amelyek a rizikófaktoroknak ellenállókat megkülönböztetik a deviancia útjára lépőktől:

1. Egyénen belül: átlag feletti kognitív képességek, normális kognitív fejlődés, magas önbecsülés, autonómia, függetlenség, életerő, jó kommunikációs készség, felelősségvállalás, teljesítményorientáció.
2. Családon belül: gondoskodó, erős kapcsolat családtaggal vagy más kompetens, proszociális felnőttel; szülői figyelem, támogatás; érzelmi stabilitás.
3. Iskolán belüli: magas szintű követelmények és elvárások a gyerekekkel szemben; pozitív szerepmódban megjelenő tanár; tematikus, átfogó, tapasztalatokon nyugvó, inkluzív tanterv; pozitív osztályközösség; felelősséggel járó szerepek felkínálása a tanulónak és az iskola, mint védőfaktor értékelése akképp, hogy az együttműködés és a valahová tartozás érzését kínálja a gyerekeknek.
4. Társadalmi tényezők: egyházi közösség támogatása; pihenés, kikapcsolódás lehetőségeinek biztosítása; a társadalom értékorientált szerveződése; biztonságos lakókörnyezet.⁶⁴

A reziliencia-kutatások eredményei új irányt mutatnak a reszocializáció gyakorlatában, vélhetően a protektív tényezők felismerése és támogatása jelenti a kulcsot a bűnelkövetői életpályáról való sikeres eltereléshez. A generális és a speciális prevenció körében is nagy

⁶² Ann A. Masten, Jennifer L. Power: A Resilience Framework for Research, Policy, and Practice. In: Resilience and Vulnerability, Adaptation in the Context of Childhood Adversities, Cambridge University, 2003

⁶³ Borbíró-Szabó, kézirat

⁶⁴ <http://www.scribd.com/doc/10054444/Reziliencia-boldogulas-a-nehezsegek-ellenere-Az-iskola-szerepe> (a letöltés ideje: 2012.09.13.) és Borbíró-Szabó, kézirat (beszámoló a Rochesteri Gyermek Reziliencia Projekt eredményeiről) és Masten-Power, 2003, i.m.

hangsúlyt kell fektetni a védőfaktorok kutatására és hatásuk erősítésére, ilyen formán előmozdítva a gyerekek személyiségfejlődését.

4. Reszocializációs gyakorlatok

A fiatalok elkövetők már régóta speciális kategóriát alkotnak a büntető igazságszolgáltatás rendszerében, és a társadalom évek óta áll „értetlenül tetteik, szomorúan sorsuk, és tehetetlenül segítségük előtt.”⁶⁵ A világ szinte minden országában felmerült már a kérdés, hogy mit lehet tenni a fiatalok bűnözésének megállítására, létezik-e hatékony és emberi módja a megelőzésnek és a fiatalok bűnelkövetők kezelésének.

A múltban úgy hitték, hogy bármilyen jellegű beavatkozás jobb a semminél. Az 1970-es években a treatment ideológia válsága azonban új fejezetet nyitott a kriminálpolitika területén. Martinson „nothing works” (semmi sem működik) korszakhatároló jelmondata hosszú ideig háttérbe kényszerítette a részocializációs célkitűzéseket, és azok helyett a semlegesítő az izoláló vagy a tisztán punitív jellegű beavatkozások⁶⁶ alapján építette fel a bűnözéskontroll stratégiáját.⁶⁷ Ugyanakkor ez a pesszimista kijelentés volt az, amely erősen inspirálta a tudományt a „mi működik” kérdés megválaszolására, és mind több hatásvizsgálat irányult annak bizonyítására, hogy mely részocializációs programok hatékonyak és melyek azok, amelyek hatástalanok vagy éppen kontraproduktívak a visszaesés tekintetében. „A bűnelkövetők társadalmi reintegrációjának lehetőségeire vonatkozó jelenlegi ismereteink legmegbízhatóbb forrásai az 1990-es évektől végzett szisztematikus áttekintések és metaanalízisek. Ezek egyik nagy előnye, hogy mivel egymáshoz nagyon hasonló egyedi programok átfogó hatékonyságvizsgálatát végzik el, meglehetősen pontossággal tudják beazonosítani azokat a feltételeket, amelyek elősegítik az eredményességet.”⁶⁸

Mind az észak-amerikai, mind az európai hatékonyságvizsgálatok arra a következtetésre jutnak, hogy az elrettentés és felügyelet alapú beavatkozások semleges eredményt mutatnak vagy a visszaesések növekedéséhez vezetnek, tehát hatástalanok harmadlagos prevenciók szempontból, sőt, akár növelhetik is a bűnelkövetés vagy a bűnismétlés valószínűségét. Az elemzések ugyanakkor azt mutatják, hogy a viselkedésterápiás és a kognitív viselkedésterápiás kezelések hatnak a visszaesés kockázatának csökkenésére, és ez a hatás jóval erősebb, mint más típusú beavatkozásoknál.

A Cambridge-i Egyetem Kriminológiai Intézete „A nemzeti együttműködés megerősítése a bűnismétlés érdekében” című projekt kapcsán vizsgálta és összehasonlította azokat a különböző gyakorlatokat, amelyek a fiatalok bűnelkövetők bűnismétlési rátájának

⁶⁵ Kapa-Czenczer, 2008, i.m: 34

⁶⁶ Például az angliai short, sharpe, shock és az amerikai boot camp gyakorlata.

⁶⁷ Borbíró, 2009, i.m.

⁶⁸ Borbíró, 2009, i.m: 31

csökkentésére irányulnak.⁶⁹ Következésképpen érvényesülő tendenciaként állapította meg, hogy azok a programok voltak igazán hatásosak, amelyek:

- a magatartás megváltoztatására és a személyiség fejlesztésére irányultak;
- egyszerre több kriminogén tényezőt céloztak;
- magas kockázati kategóriába sorolt elkövetőkkel foglalkoztak;
- önkéntes részvételen alapultak;
- nem hagyták figyelmen kívül a specifikus reagálóképesség elvét;
- megteremtették a magas szintű szakmai együttműködés és felkészültség feltételeit;
- illetve a közösségben vagy azzal együttműködve valósultak meg.

Összességében: tiszteletben tartották az 1990-ben⁷⁰ megalkotott, ún. risk-need-responsivity modelljét (RNR).

4.1. Az RNR modell

A preventív beavatkozást lehetővé tevő dinamikus elemek beépítése a reszocializációs gyakorlatokba hívta életre a risk-need-responsivity modelljét (RNR modell), amely egyszerre érvényesíti a kockázatok, a szükségletek és a reagálóképesség szempontjait.

A kockázat a bűnismétlés, illetve a visszaesés rizikóját jelenti, amelynek valószínűsége mérhető. Ezért „a szolgáltatások szintjét a bűnismétlés kockázatához kell igazítani, tehát különböző intenzitással kell foglalkozni a magas, illetve alacsony kockázatúnak minősített elkövetőkkel.”⁷¹ Az intenzív beavatkozás a visszaesés szempontjából leginkább veszélyeztetett elkövetői körnél szükséges, még az alacsony rizikójú eseteknél nem, mert náluk a túlzott intervenció nem pusztán felesleges, hanem akár káros is lehet.⁷²

„A szükséglet elve a bűnelkövetői viselkedéssel összefüggő dinamikus faktorok, mint kriminogén szükségletek számbavételének, illetve az ezek befolyásolására irányuló beavatkozásoknak a követelményét fejezi ki.”⁷³ A kriminogén szükségletek mint bűnelkövetéshez vezető tényezők közvetítettek a konkrét kezelés során bekövetkező

⁶⁹ A hatásvizsgálat az Európában végrehajtott javító-nevelő beavatkozások értékelésére irányult. Ennek során a kutatók összehasonlították a kezelt csoportban alkalmazott beavatkozások hatását a bűnismétlésnek a kontrollcsoportban tapasztalt mértékével. Fontos szempont volt továbbá, hogy a kontrollcsoport mindenben egyenértékű legyen a kezelésnek alávetett csoporttal. (in: http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Rep%20STARR%20HUN.pdf, a letöltés ideje: 2012.10.23.)

⁷⁰ Az RNR modell első változata Andrews, Bonta és Hoge jóvoltából született meg, de a megalkotása óta eltelt évek során számos új elemmel bővült.

⁷¹ Borbíró, 2009, i.m: 33

⁷² Borbíró-Szabó, kézirat

⁷³ Borbíró, 2009, i.m: 33

változások és a bűnismétlés valószínűségének módosulása között, ekképp irányítva a kezelési tervet készítő. A rosszul megválasztott rizikófaktorokra irányuló beavatkozás akár további súlyos torzulásokat is eredményezhet és ahelyett, hogy csökkentené, éppen hogy növeli a visszaesés valószínűségét.

Az RNR modellre épülő gyakorlatokat a kényszeralapú beavatkozásoktól leginkább a reszponzivitás elve határozza el, amely a kezelés és az egyéniesítés szempontjából is döntő jelentőségű. Az általános reszponzivitás elve szerint, hogy a leghatékonyabb rehabilitációs stratégiák „a kognitív társas tanuláselméleti perspektívába ágyazott viselkedéses és kognitív viselkedéses terápiás módszerek.”⁷⁴ A specifikus reszponzivitás elve pedig azt követeli meg, hogy a kezelés igazodjon az elkövető tanulási képességeihez, körülményeihez, motivációjához.⁷⁵ A reszponzivitás elve tehát azt jelenti, hogy az „általános” és a személyhez jobban kötődő „specifikus reagálóképességre” figyelemmel az intervenciónak olyannak kell lennie, amely hangsúlyt helyez az egyéni szükségletekre, és bevonja a fiatalkorút a programba, ezáltal tanítva neki a lehető legtöbbet.

Az RNR modell elveit használják a reszocializációs programok akkreditálására Angliában és Walesben, Hollandiában, Norvégiában, Skóciában, Svédországban és – a mind több hatékonyságvizsgálat pozitív eredményeinek köszönhetően – egyre több európai országban és régióban.⁷⁶

4.2. „What works?” – Mi működik?

A külföldön megvalósított reszocializációs gyakorlatok között szép számmal találunk olyanokat, melyek az RNR modell alapján beazonosított kriminogén szükségleteket a hatékonyság további elveire figyelemmel célozzák, ezért kiemelkedő sikereket érnek el a társadalomba való visszaillesztés során. Szemléltetésképp kiválasztottam olyan bizonyítottan jól működő külföldi programokat, amelyekben felismerhetők az eredményességet elősegítő elemek és feltételek, éppen ezért követendő példaként szolgálhatnak a fiatalkorúakra vonatkozó reszocializációs stratégiák kialakítása során.

⁷⁴ Borbíró-Szabó, kézirat

⁷⁵ Borbíró, 2009, i.m.

⁷⁶ Cambridge-i hatástanulmány

4.2.1. Multisystemic Therapy – Multiszisztémás Terápia

Az MST egy intenzív családi és közösségi alapú kezelés az USA-ban. Központjában azok a tényezők állnak, amelyek meghatározzák a fiatalkorú elkövetők súlyos, antiszociális magatartását. Elméleti háttérében pedig a viselkedés társadalmi-környezeti modelljei, valamint a bűnözés és szerhasználat közötti összefüggéseket mutató tanulmányok, melyek azt támasztják alá, hogy az antiszociális viselkedés több oldalról determinált, az egyes tényezők összefüggnek, így a fiatalkorú személyiségfejlődését egyaránt meghatározza a családjához, az iskolájához, a munkahelyéhez és a társaihoz való viszonya. Tehát az egyént nem önmagában, hanem egy olyan komplex hálózatban létezik, melynek minden egyes eleme viselkedést meghatározó faktor, melynek megfelelően a beavatkozás sem csak az egyén szintjén szükséges, hanem akár több szinten is, vagy a különböző rendszerek kombinációjánál.

Az MST a bűnözővé válás ismert kulcstényezőivel, illetve a multiszisztémás rendszerekkel egyszerre foglalkozik és arra törekszik, hogy az egyes rendszerek erősségeinek kihasználásával anélkül segítse elő a fiatalkorú magatartásváltozását, hogy kiemelné saját környezetéből. Ezért a kezelésnek a rizikófaktorok mérséklésével erősítenie kell a protektív tényezőket, figyelemmel az egyéni és a környezeti szükségletekre is.

A programban a tartósan bűnelkövető, erőszakos, szerfüggő fiatalkorú elkövetők (fiúk, lányok is) 12-17 éves koruk között vehetnek részt. A kezelés stratégiája, hogy megtanulják leküzdeni a családdal, iskolával, kortársakkal kapcsolatos problémákat. Különleges célja ugyanakkor a programnak, hogy a szülőket is képessé tegye a felmerülő problémák felismerésére és megfelelő kezelésére. A társadalomba integrálás stratégiái bizonyítottan jó gyakorlatok, mint például a családterápia, a strukturált családterápia, a szülői viselkedés tréning és a kognitív magatartásterápia. Mivel az MST „otthon alapú” szolgáltatás, pozitív hatása több generáción keresztül érezhető és nemcsak a fiatalkorú, hanem a körülötte élők körében is, ezáltal segítve a családokat olyan környezet kialakításában és fenntartásában, ahol a fiatal egészségesen fejlődhet.

1986-ban végezték a program első hatékonyságvizsgálatát és azóta három klinikai elemzés is készült visszaeső és erőszakos bűnelkövető fiatalkorúak körében. Ezek azt bizonyították, hogy az MST programban résztvevők között hosszú távon csökkent a bebörtönzés, a bűncselekmények elkövetése és a kábítószer használat. Az értékelésekből kiderül, hogy 25-70%-os a visszaesés az újbóli letartóztatások arányában, 47-64%-os a csökkenése a családon kívül való elhelyezés szükségességének, valamint a program során széles körben fejlődnek a

családi funkciók, és csökkennek a fiatalok elkövetők pszichológiai problémái. A vizsgálatok sikere arra buzdította az amerikai kormányt, hogy kiterjessze az MST programját más problémás (de nem bűnelkövető) fiatalokra is.⁷⁷

4.2.2. Cognitive Behavioural Programme (CBP) – Kognitív Magatartásterápia

A kognitív magatartásterápiás programok alapfeltevése, hogy az észlelést, az érvelést és az emlékezést felölölő gondolkodási folyamatok meghatározzák a viselkedést. „Az tehát, hogy egy bűnelkövető hogyan gondolkodik, milyen a világnézete, hogyan viszonyul másokhoz, milyen értékekkel rendelkezik, hogyan érvel és milyen a problémamegoldása, szoros összefüggésben áll a kriminális viselkedésével.”⁷⁸ Az egyéni kogníciók módosításával viselkedésváltozás érhető el. A kognitív magatartásterápia azért lehet rendkívül hatékony, mert a személyiség szerepét felértékelve éri el, hogy a fiatal belső indíttatástól vezérelve, saját maga ismerje fel és változtassa meg hibás gondolkodásmódját.

A CBP egy viselkedésalapú terápiás program, melynek lényege, hogy egy kétfázisú rendszerben próbálja megjavítani a fiatalok életszempéltét. Első lépésként a három csoportba (általános bűnelkövetők, agresszív bűnelkövetők és kábítószerrel visszaélők) sorolt fiatalokkal motivációs interjúkat készítenek, amelyek alapján összeállítják a tevékenységi tervet, amely tartalmazza a fiatal rövid- és hosszú távú terveit az életre. A második lépésben az interjúkra és az egyéni célokra alapozva egy tíz alkalmas, személyre szabott programot állítanak össze és elhelyezik a fiatalok a számára leginkább megfelelő csoportban.⁷⁹

Lipsey és munkatársai az ilyen és az ehhez hasonló kognitív magatartásfejlesztő programok metaanalízise során igen kedvező eredményekre jutottak. Az adatok tanúsága szerint ugyanis a kognitív viselkedésterápiás kezelésben résztvevő elítélteket akár 40 %-kal kedvezőbb visszaesési ráta jellemzi, mint a kontrollcsoport tagjait.⁸⁰

⁷⁷ <http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/MST.html> (a letöltés ideje: 2012.10.22.)

⁷⁸ Borbíró-Szabó, kézirat

⁷⁹ Kapa-Czenczer, 2008, i.m.

⁸⁰ Borbíró, 2009, i.m.

4.2.3. EQUIP – Education Quality Improvement Program

Az EQUIP módszert a holland fiataikorúak intézeteinek döntő többségében alkalmazzák, és egyre ismertebb Magyarországon is. Az EQUIP része az ART (Aggression Replacement Training) névre keresztelt komplex nevelési rendszernek, amely három fő komponensből tevődik össze:

1. Szociális Készségek (Skill streaming) – viselkedés komponens, amely során megtanulják a résztvevők, hogy az agresszió helyett hogyan másképp tudják kezelni az adott helyzetet, de minden alkalommal csak egy képességre figyelve.
2. Indulatkontroll Tréning (Anger Control Training) – emocionális komponens, mely azt tanítja a résztvevőknek, hogy mit ne tegyenek.
3. Erkölcsei Érvelés Tréning (Moral Reasoning Training) – értékek komponens, mely arra irányul, hogy rávegye a fiatalokat az „előregondolkodásra”, arra, hogy foglalkozzanak a jövő perspektíváival.

Arnold Goldstein strukturált tanulási terápiájának⁸¹ („structured learning therapy”) módszertana alapján a program az interperszonális készségek fejlesztésére épít. A módszer lényege, hogy a „készségek elsajátíttatásával arra törekszik, hogy a résztvevő belső kontrollját erősítse, megfigyelőképességét fejlessze, kommunikációja pontosságát, a frusztráltsággal szembeni toleranciáját, illetve ambícióit növelje; hogy jobban boldoguljon a (mindennapi) élet támasztotta igényekkel szemben.”⁸² Az ART tanterv zárt intézeti változatában 10 fejlesztendő készséget nevez meg: „panaszkodás, mások érzelmeinek a megértése, valaminek a megbeszélése, a dühre való reakció, a verekedésből való kimaradás, segítség másoknak, a vád, illetve a csoportnyomás kezelése, az érzelmek kifejezése, valamint a kudarckezelés.”⁸³

Az EQUIP a kezelés során egyfajta pozitív csoportkultúrát stimulál, ahol a csoport „két vagy több egymással kapcsolatban álló ember, akiknél a valamelyikük helyzetében, viselkedésében bekövetkezett változás a többiekénél is változást vált ki, mely visszahat, és az elsőnek megnevezett személynél idéz elő újabb változást.”⁸⁴ A csoport akkor működik jól, ha a tagoknak elvárásaik vannak egymással szemben, melyeket szerepnek (például: hallgató, érzékeny, tréfamester, okoskodó, vezető... stb.) nevezünk. A cél az, hogy mindenki

⁸¹ Goldstein Strukturált tanulásterápia: a szegények pszichoterápiája felé című munkája 1973-ban jelent meg, jelentős előrelépést hozva a szociális készségek és a kompetencia-fejlesztés területén.

⁸² Czenczer Orsolya: Külföldi minták – honi tennivalók a fiataikorúak büntetés-végrehajtásában, in: Börtönügyi Szemle, 2009/1. szám, BVOP, Budapest

⁸³ Czenczer, 2009, i.m.

⁸⁴ Krizsán József: Az EQUIP módszer, in: Börtönügyi Szemle, BVOP, Budapest, 2006: 80

megtalálja a hozzá leginkább illő szerepet, amelyben jól érzi magát, és amelyet a csoport is elfogad. Az EQUIP képességfejlesztő gyakorlatai az imitáló szerepjáték⁸⁵, az anticipáló szerepjáték⁸⁶, a rekonstruáló szerepjáték⁸⁷ és a transzfer tréning⁸⁸. A módszer tehát egy olyan strukturált, kognitív viselkedésterápiás tréning, ahol az equipment a hiányzó szociális, kognitív és erkölcsi kompetenciákkal való felvértezést jelenti.⁸⁹

Az eredetileg iskolák és különböző szociális intézmények számára készült programot - sorozatos sikereinek köszönhetően - bevezették a szabadságvesztés büntetésüket töltő elítéltek körében is. Leeman, Gibbs és Fuller 1993-ban végzett kutatásaik során vizsgálták először az EQUIP program hatékonyságát a fiatalkorúak fogvatartási intézeteiben. Az eredmények lenyűgözőek voltak, az EQUIP csoportok tagjai - a 12 hónapos utánkövetési időszak alatt - alacsony és stabil, 15 %-os visszaesési rátát produkáltak, még a kontrollcsoportokban 40,5 %-os arányban követtek el ismételten bűncselekményt a fiatalok.⁹⁰

4.2.4. Streightening Transnational Approaches to Reducing Re-offending (STARR Projekt) – Nemzeti Együttműködés Megerősítése a Bűnismétlés Csökkentése Érdekében

A STARR az Európai Bizottság Prevention and Fight Against Crime című programja keretében, 2007-ben kiírt pályázati projekt. A projekt három témaköre közül az egyik foglalkozik a 16 és 25 év közötti elkövetők bűnismétlésének csökkentésével.⁹¹ Fő pályázóként a London Probation Board, azaz a Londoni Pártfogó Szolgálat dolgozott ki átfogó kezelési tervet, amelyben Magyarország is partner volt.

A projekt célja, hogy az EU összes tagállamában megismerhetőek és alkalmazhatóak legyenek azok a bűnismétlést csökkentő jó gyakorlatok, melyek hatékonysága kutatásokkal bizonyított. A tervek kidolgozásakor figyelemmel voltak a fiatalkorúakkal kapcsolatos nemzetközi dokumentumokra, európai ajánlásokra és arra a feltevésre, hogy lehetőleg tudományos bizonyítékokon kell, hogy alapuljon a fiatalkorú elkövetőkre irányuló beavatkozás, az, hogy milyen célcsoport esetében, milyen módszer, milyen körülmények

⁸⁵ Azt hivatott megtanítani, hogy hogyan lehet alkalmazni az EQUIP módszer által kiemelt, fejlesztendő készségeket.

⁸⁶ Az effajta szerepjáték során olyan helyzetekre vetítve gyakorolják a magatartásmintákat, melyekkel a közeljövőben a fiatal nagy valószínűséggel szembesülni fog.

⁸⁷ Ez esetben a szereplők azt a múltbeli helyzetet rekonstruálják, amelyben nem vagy csak részben sikerült korábban helytállniuk.

⁸⁸ A képességek átvitelét célozza a tréningen kívülre, a terápia utánra.

⁸⁹ Kapa-Czenczer, 2008, i.m.

⁹⁰ <http://www.cyc-net.org/CYR101C/Equip.htm> (a letöltés ideje: 2012.10.22.)

⁹¹ További témakörök: Családon belüli erőszakkal kapcsolatos bűnismétlés csökkentése (Franciaország), Kábítószer- és alkoholfogyasztással kapcsolatos bűnismétlés csökkentése (Bulgária).

között működik. A STARR projekt az agresszióhelyettesítő tréninget, a családi döntéshozó csoportkonferenciát, a szociális készségfejlesztő tréninget és a munkaerőpiaci tréninget tartja célravezetőnek a reszocializáció terén.⁹²

A STARR Cambridge-i kutatócsoportja hatásvizsgálatában ezen projekt kapcsán is arra a következtetésre jut, hogy a fiatal bűnelkövetők kezelésének átfogó hatása biztató, különösen a kognitív/viselkedési programok és az RNR-modell esetében. Habár ez a következtetés általános érvényűnek látszik, nem szabad elfelejteni, hogy Európa országaiban a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerei lényegesen eltérhetnek egymástól, például a büntetőjogi felelősség korhatárában, a jogsértések osztályozásában, a bűnözésre és a bűnismétlésre adott válaszokban.⁹³

⁹² http://www.london-probation.org.uk/what_we_do/european_projects.aspx (a letöltés ideje: 2012.10.22.)

⁹³ Cambridge-i hatásvizsgálat

5. Itthon, Magyarországon

A hivatkozott programok jól láthatóan rajzolták meg a reszocializációs gyakorlatok két csoportját, a környezetre irányuló (MST) és az individuális értékeket célzó (CBP, EQUIP, STARR) beavatkozások képében. Ugyan ezeknek már több meghatározó eleme átkerült a magyarországi gyakorlatba is, hazai reszocializációs programjaink a külföldhöz képest mégis „gyerekcipőben” járnak.

Megnyilvánul ez például abban, hogy a reszocializációs stratégia egyenlőre kevésbé irányul a környezeti tényezők befolyásolására és a fiatalok elkövetők személyiség struktúrájának megváltoztatására. Hasonló programként tartható számon például a – már a brit STARR projekt kapcsán említett – szociális készségfejlesztő tréning, melynek módszertanát Magyarországon dolgozták ki, itt említhetjük meg a szirmabesenyői kutyaterápiás kezelést, valamint a civil szervezetekkel való együttműködés keretében megvalósuló programok egyes elemeit is.

Hazai reszocializációs gyakorlatunk ugyanakkor sokkal inkább célozza az elkövetők oktatási-, és munkaerőpiaci felzárkóztatását, melyek valóban aggasztó és mindenképpen gyors reakciót követelő problémák. Nem vita tárgya, hogy az iskolai oktatás és a munkaerőpiaci tréningek külföldön is szerves részét képezik a reszocializációs gyakorlatnak, de emellett az eddig bemutatott programok olyan más, erőteljesen ható elemekkel is bírnak, melyek a személyiség mélyrétegeiben idézhetnek elő változást vagy a fiatalok környezetét befolyásolhatják kedvező irányba, így általuk a szabaduló elítélt több lábon állva, támogatókkal maga mellett, biztosabb sikerrel illeszkedhet vissza a társadalomba.

5.1. Úton...

A bűnelkövetési- és bűnismétlési ráta a leghatékonyabban úgy csökkenthető, hogy az elkövetők társadalomba való visszaillesztését sikerre viszi a reszocializációs gyakorlat. Meg kell fogalmazni azokat az elveket, amelyek pozitív hatással lehetnek a terápiás programok hatékony megvalósítására és az így kialakított feltételeknek megfelelően végrehajtani a fiatalok büntető-igazságszolgáltatási rendszerének reformját. Hazánkban voltak, illetve most is vannak olyan kezdeményezések, amelyek magukban hordozzák a fejlődés lehetőségét, Magyarország mégis csak nehezen jut előrébb a reszocializációs elvek elfogadása és megvalósítása terén.

A jó gyakorlatok közül mindenképpen kiemelendők a civil szervezetek és a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézeteinek kezdeményezései.

5.1.1. „Cellakutya program”⁹⁴

2009 novemberében a szirmabesenyői Fiatalok Regionális Büntetés-végrehajtási Intézete és a Miskolci Állatsegítő Alapítvány (ARM) együttműködésével egy olyan egyedülálló állatasszisztált program valósult meg hazánkban, amely a büntetés-végrehajtási gyakorlat általános felsorolt lehetőségein jóval túlmutatott.

A „Cellakutya programot” a nemzetközi szakirodalom áttanulmányozásával és a hazai adaptációs lehetőségek kigondolásával tervezték, azzal a céllal, hogy a résztvevő fiatalokban olyan képességeket fejlesszenek, amelyek elősegíthetik normakövető társadalmi beilleszkedésüket. A program során csellengő, senkinek sem kellő, menhelyi kutyákat választottak ki, tudatosan törekedve arra, hogy a fiatalok párhuzamot vonjanak saját életük és a gondjaikra bízott kutya sorsa között. A program végén a kutyák beteg gyermekeket nevelő családokhoz kerültek társként, gazdára találásuk - amellet, hogy kiemelt lehet a jóvátétel során - azt az üzenetet is közvetítheti a fiatal számára, hogy van reális esély a normális életre.

Az első állatasszisztált terápiás program eredetileg kettős céllal indult: a személyi állományánál a stresszoldásra és a kiégés megelőzésére, a fogvatartotti állományánál pedig a kognitív viselkedésváltozásra irányult. A kezelhetetlen, különösen agresszív magatartású és deviáns viselkedésmintákat követő, súlyos szocializációs problémákkal küzdő fiatalkorúak önként jelentkeztek a terápiára. Felvett szerepeik a várakozásokat felülmúlóan olvadtak le róluk a foglalkozások során és addig soha nem látott érzelmi reakciókat produkáltak. Az effajta személyes érintettség révén a fiatalok részesévé váltak a kezelésnek, így gondoskodási, együttélési készségeik és képességük, valamint felelősségtudatuk a gondolkodás struktúrájának belső átalakulásával fejlődött.

A foglalkozások a kapcsolatteremtéssel, az elfogadás és bizalom kiépítésével kezdődtek és csak ezek kialakulása után következett a kiképzői munka. A kiképzés során mindent felülíró elvként érvényesült az erőszakmentesség, a pozitív megerősítésen alapuló tanítás és a türelem. Mindez azt mutatta meg a börtönbe került fiataloknak, hogy a sikertelenségre nem az erőszak, nem az agresszió kell, legyen a válasz.

⁹⁴ Szitka Szabolcs: Műhelymódszerek a fiatalkorú fogvatartottak kezelési stratégiájában: állatasszisztált programok, in: Börtönügyi Szemle 2012/2. szám, BVOP, Budapest

A programértékelések rendkívül kedvező eredményeket hoztak, a fogvatartottak szociális fejlődése nyomon követhetővé vált fegyelmi helyzetükben, és kifejeződött a fegyelmi és büntető ügyek számának jelentős visszaesésében is. A sikerre való tekintettel megkezdődtek a „Cellakutya program 2” előkészítő munkálatai, amelyben az elképzelések szerint a kutyák már a fogvatartottak ellátására lettek volna bízva, de a programot a szirmabesenyői büntetés-végrehajtási intézet vezetése 2010. november 14-én határozatlan időre mégis felfüggesztette.⁹⁵

5.1.2. „Ifjúsági munka bünelkövető fiatalokkal II.” projekt - TÁMOP 5.2.5

A VáltóSáv Alapítvány – többek között - a tököli Fiatalok Büntetés-végrehajtási Intézetével együttműködve végez ifjúsági munkát bünelkövető fiatalokkal a fogvatartás alatt és a szabadulás után. A projekt közvetlen célja, hogy a hátrányos helyzetű, fogvatartásból szabadultak reintegrációs esélyeit növelje az oktatásba vagy szakképzésbe juttatás, a munkaerőpiaci elhelyezkedés és bennmaradás feltételei megteremtésének segítségével.

A fokozott hatékonyság elérése érdekében egyéni és csoportos kompetencia-fejlesztő, szabadidős, közösségi, információs és tájékoztató programok szervezésére, ifjúsági segítők képzésére és a megkereső jellegű ifjúsági munka⁹⁶ rendszerének kialakítására és fejlesztésére kerül sor. A program hosszú távú céljai között szerepel a szociális, gazdasági, politikai marginalizáció csökkentésével a reintegrációs esélyek növelése, a visszaesés megelőzése, a devianciák csökkentése, a diszkrimináció különböző formái és az esélyegyenlőtlenségek elleni küzdelem, illetve a speciális ifjúsági munka módszertanának kidolgozása és a segítő szakmák szerepének erősítése is.

Ezen célok eléréséhez a program olyan módszerekkel is dolgozik, amelyek az európai és észak-amerikai gyakorlatok szellemiségét idézik. Erre példa lehet a közösségi és állampolgári kompetenciafejlesztő csoport a börtönben, amelynek lényege, hogy támpontokat nyújtson a szabadulóknak „a mindennapos élethelyzetekben való eligazodáshoz, személyiségük és a kapcsolataik megértéséhez és tudatos formálásához”⁹⁷, fejlesztve a gondolkodást, a megismerési képességet, a munkaerő-piaci, valamint a közösségi és állampolgári készségeket

⁹⁵ <http://cellakutya.blog.hu/2010/11/17/12313#more2455084> (a letöltés ideje: 2012.10.15.)

⁹⁶ A felkereső (megkereső) ifjúsági munka lényege a szabadidejüket az ifjúsági közösségi tereken kívül töltő fiatalok felkutatása, számukra információk nyújtása az általuk elérhető szolgáltatások rendszeréről, amely elősegíti a fiatalok közösségeinek, szervezeteinek kialakulását, az általuk egyébként ritkán látogatott szolgáltatásokba való bevonását.

⁹⁷ http://www.valtosav.hu/tamop525_10.html (a letöltés ideje: 2012.10.07.)

a személyes értékek tudatosításával. A projekt munkatársai a szabadulás után sem hagyják magukra a fiatalokat, a Váltó Kör⁹⁸ és a „Job coaching”⁹⁹ programok során intenzív utógondozói munka folyik.

5.1.3. „A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje” című projekt - TÁMOP 5.6.3-12/1¹⁰⁰

Ez a nagyon aktuális – 2012-ben induló – pályázat a TETT program keretében valósul meg, a fiatakorúak regionális büntetés-végrehajtási intézeteiben Pécsen és Szirmabesenyőn. A program során a fogvatartottaknak összeállított szolgáltatáscsomag öt lépésből áll:

1. Fogvatartotti szükségletek, kompetenciák és a motiváció felmérése: a programba a fogvatartottak önkéntesen jelentkeznek és részt vesznek egy motivációs tréningen. Ezután az önkéntes együttműködésre a továbbiakban is hajló fogvatartottakkal felveszik a motivációs kérdőívet, majd ez alapján elkészítik az egyéni fejlesztési terveket.
2. Tréning: a büntetés-végrehajtási intézetben élő fogvatartottak szükségleteihez igazodnak a készség- és képességfejlesztő tréningek típusai. Lehet szó például: kommunikációs, agressziókezelő, konfliktuskezelő, önismereti, életvezetési, stb. foglalkozásokról. A csoportos tréningek mellett egyéni interjúk is készülnek, melyek az egyéni fejlesztési tervet az ún. jövőtervvel egészítik ki. Ebben már megjelennek az elítélt szabadulás előtti és utáni tervei, vállalásai is.
3. Szakmaképzés: a szolgáltatáscsomag leghosszabb szakasza. A képzés típusát és hosszát több tényező együttes figyelembevételével határozzák meg, függ a jelentkező fogvatartott jövőtervétől, képzettségi szintjétől, szabadulásának várható időpontjától, illetve a munkaerő-piaci igényektől is. Nem maradnak el ebben a szakaszban sem az egyéni motivációs beszélgetések, támogatás, illetve szükség esetén krízisintervencióra is sor kerülhet.
4. Kivezetés és kikerülés: előbbi nem más, mint szabadulásra való felkészítés. Például állaskeresési technikák elsajátítása, hiányzó iratok pótlása,

⁹⁸ Szabadidős, kulturális és közösségi programokat biztosító csoport szabadultaknak, érintetteknek és érdeklődőknek.

⁹⁹ A foglalkozás során a segítő (coach, azaz edző) folyamatosan átbeszéli a fiatallal a munkafolyamatait és elemzést és értékelést hajtanak végre közösen. Mindemellett a segítő állandó kapcsolatot tart a fiatal munkahelyével is.

¹⁰⁰ http://www.tettprogram.hu/Elkovetok_reintegracioja (a letöltés ideje: 2012.10.07.)

kapcsolatfelvétel a családdal (gyakran a családi döntéshozó csoportkonferencia módszerével), szálláskeresés a szabaduló fogvatartottnak (azaz megkezdődik az utógondozói tevékenység). Majd a szabadulás után az utógondozó mellett önkéntes mentorok (általában jogi és szociális vonalon felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók, illetve ezen területek pályakezdői és kísérleti jelleggel intézményenként néhány fő volt fogvatartott) segítik a beilleszkedést. Az utógondozói koordinátor a részt vevő fogvatartottakat 6 hónapig követi nyomon a szabadulás után.

A projekt különlegessége, hogy kísérleti jelleggel valósítják meg, azaz modellként szolgál, így a folyamata során tapasztaltakra építkezve módszertani útmutatók és protokollok készülnek a későbbiekben.

5.2. „Houston, van egy kis gond!”

Ahhoz, hogy minden korábban feltett kérdésre választ kapjunk, ismételten kérdezni kell: képes-e a büntetés-végrehajtási intézmény totális jellegét megtagadva működni? Vagy megváltoztathatatlanul dolgozik tovább, a biztonságos őrzés követelményének mindenkor minden más szempontot alárendelve?

Napjainkban a büntetés elsősorban joghátrány, „amelynek feladata a társadalmi értékek és normák védelme, így a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás pusztá léteével tölti be funkcióját. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás – a jogállami büntetés garanciális korlátai között – ne hordozna prevenciós célokat.”¹⁰¹ Hazai reszocializációs gyakorlatunkban megvan a fejlődés lehetősége, de ennek ára van. Rengeteg munkára, anyagi ráfordításra és más erőforrások megmozgatására lenne szükség a fiatalok büntető-igazságszolgáltatási rendszerének reformjához. Habár a hatásvizsgálatok többségében konzisztensek a „mi működik” programokkal kapcsolatban, mégsem mondhatjuk azt, hogy a jó gyakorlatokat egyszerűen átvéve minden problémánk megoldódna. Ellenkezőleg, a helytelenül és felületesen átvett és megvalósított programok akár súlyos torzulásokat is okozhatnak a reszocializációs stratégiában.

Milyen elvek mentén kellene hát kialakítani hazai reszocializációs gyakorlatunkat? Milyen hatása lehet ezeknek az elveknek a hatékonyságra?

¹⁰¹ Borbíró, 2009, i.m: 15-16

Minden ország sajátos társadalmi, gazdasági és kulturális jellemzőkkel bír, melyek belső meghatározottságát adják. Ezek hatása nem hagyható figyelmen kívül, ezért a magyar reszocializációs gyakorlatot az egyedi sajátosságok figyelembevételével és a jól megválasztott politikai célkitűzésekkel úgy kell hatékonyá tenni, hogy a büntető igazságszolgáltatás működése során egyszerre elégítse ki a társadalom és a fiatalok speciális igényeit.

A lefolytatott (kevés) kutatás tanúsága alapján hazai reszocializációs programjaink hatékonyságát gyakran az gátolja, hogy az érintett szakemberek nem rendelkeznek korszerű szaktudással, és nincs vagy esetleges az együttműködés köztük és az intézmények között. A siker érdekében ezért a programokat megvalósítóknak közös képzéseken, felkészítő tréningeken, esetmegbeszéléseken és szupervíziókon kellene (és például a TETT program keretében kell is) részt venniük.¹⁰²

Kíváncsinos lenne a büntetés-végrehajtás, a pártfogó felügyelet és a segítő szakmák intenzív együttműködése is, amely sikeresebbé tehetné a reszocializációs folyamatot azáltal, hogy – a biztonságra hivatkozást arányosan és megfelelő mértékben felülírva – engedné a civil szférát reszocializálni addig is (és nem csak azután), amíg a büntetés-végrehajtás rehabilitál. A büntető igazságszolgáltatáson belüli és kívüli megelőzés ilyen módon történő összekapcsolása¹⁰³ a bűnmegelőzés egész rendszerének eredményességét javíthatná. A büntetés-végrehajtás és a civil szféra között - a szakmailag megalapozott és koherens szociális és jogszabályi háttér stabil pilléreire állva - a pártfogó felügyelői rendszer jelenthetné azt a hidat, amelyen keresztül érvényesülnek a normalizációs elvek, és amely átvezet a börtönből a társadalomba.

Ebből is kitűnik, hogy nemcsak a büntetés-végrehajtási intézeteknek, hanem a társadalomnak is speciális a felelőssége a fogvatartottak reszocializációjának kérdésében. Egyrészt már egy viszonylag rövid tartamú szabadságvesztés is kritikusan megváltoztatja a volt fogvatartotthoz való társadalmi hozzáállást, a bebörtönzéssel szerzett újabb stigma még mélyebb elutasítást eredményez, amely csak növeli a bűnismétlővé válás kockázatát. Másrészt a büntetés-végrehajtás és a segítő szociális szakmák alacsony társadalmi presztízse és a támogatottság hiánya együtt generálják azt az alulmotiváltságot, amely – kevés kivételtől eltekintve - a szakemberekre és általuk, a fogvatartottakra is általánosan jellemző. A hatékonyságvizsgálatok tanúsága alapján a közösségben lebonyolított programok jobb hatást érnek el, mint azok, amelyeket a zárt intézetekben valósítanak meg¹⁰⁴ és ezeket az előnyöket

¹⁰² http://www.tettprogram.hu/Elkovetok_reintegracioja (a letöltés ideje: 2012.10.07.)

¹⁰³ A büntető-igazságszolgáltatáson belül ható büntetőpolitika és az azon kívül ható szociál-, esélyegyenlőségi-, oktatási-, foglalkoztatási, valamint ifjúságpolitika összehangolása révén realizálva a kapcsolódást a gyakorlatban.

¹⁰⁴ Cambridge-i hatásvizsgálat

csak részben tulajdoníthatjuk a börtönbüntetés kriminogén hatásaival összefüggőnek, mellettük ugyanúgy észre kell vennünk a tudatos társadalmi felelősségvállalás pozitív hatását mind a programokban résztvevőkre, mind pedig a befogadó közösségre.

Ahhoz, hogy megtudjuk, mely módszerek, milyen körülmények között és mely bűnelkövetői csoportok körében bizonyulnak eredményesnek több jól ellenőrzött programértékelésre lenne szükség a büntetés-végrehajtás és a segítő szakmák munkatársai részéről. Világviszonylatban az 1990-es évek óta nagy mennyiségű empirikus adat áll rendelkezésünkre a hatékony kezelési programok jellemzőire és összetevőire vonatkozóan, hazai viszonylatban azonban korántsem ilyen kedvező a helyzet. Nem készültek és nem készülnek hatékonyságvizsgálatok, és nincsen jól működő utánkövetési rendszer a pártfogó felügyelői utógondozás keretei között, ezért semmit nem tudunk a szabadságvesztés prevenciós hatásairól, arról, hogy mely terápiás és képzési programok eredményesek a reszocializáció szempontjából, illetve hogy mi történik a volt elítélttel a szabadulás után. Ebből egyenesen következik, hogy nem tudjuk pontosan, milyen rizikófaktorokra kell koncentrálnia a kezelésnek, mely programokat kell erősíteni és nem tudunk bizonyítékot, morális megerősítést szolgáltatni a társadalomnak, a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak és a gyakorlatokat megvalósító szakembereknek arról, hogy van értelme a harmadlagos prevenció érdekében tett erőfeszítéseknek.

6. Záró gondolatok

„Ha ifjon rossz is valaki, meg kell bocsájtani neki, megérleli szívét az élet.”¹⁰⁵

Sohasem volt és talán sohasem lesz teljes konszenzus abban a kérdésben, hogy a büntetés-végrehajtásnak feladata-e a szocializációs folyamat defektusainak kijavítása, a hiányzó szociális készségek pótlása. Azonban a nevelés gondolatának születésétől kezdve mindaddig mégis következetesen érvényesült a javítás elve a világ országainak a büntető-igazságszolgáltatási rendszereiben, ha nem is minden fogvatartottal szemben, de a fiatakorúak esetén biztosan.

Sokan ismerni látszanak az alapvető tényeket arról, hogy „mi működik”, ennek az ismeretanyagnak a gyakorlatba való átültetése azonban még sok esetben hiányos, problémás. A „legjobb gyakorlat” és a „jelenleg alkalmazott” közötti eltérés elsősorban a finanszírozás, az erőforrások és a motiváció hiányára vezethető vissza.

Mindezek ellenére – ha csak korlátozottan is – de vannak eszközeink a bűnözés elleni küzdelemhez, a harmadlagos szintéren való hatékony megelőzéshez. Ezeket azonban fejleszteni, bővíteni szükséges ahhoz, hogy tartós és elismert eredményeket éljünk el a társadalmi visszaillesztés során.

1. A büntetés-végrehajtásnak nyitnia kell a társadalom felé, biztosítania kell a normalizációt, meg kell teremtenie az átmenetet a szabadulás során.

A szabadságvesztés büntetés alatt - már csak megvalósulásának jellegéből adódóan - a fiatal életében bizonyos személyek állandóan jelen vannak, még mások eltűnnek. Tiszteleten alapuló bizalmi viszony alakulhat ki akár a fiatakorúval törődő nevelő, a pszichológus vagy az intézet más dolgozója irányába, amely kapcsolatnak a szabadulást követően végleg meg kell szakadnia. Ezzel párhuzamosan a korábbi szociális, társadalmi kapcsolatok beszűkülnek, így nagy eséllyel előfordulhat, hogy szabadulásakor a fiatal teljesen egyedül kell, hogy szembenézzen az élettel. Ezt lennének hivatottak ellensúlyozni a normalizációs elvek, melyek hatékony megvalósítása nagy valószínűséggel növeli a visszailleszkedés esélyét. A nyitottság (enyhébb végrehajtási szabályok, jutalom jellegű eltávozások), a közösséggel való együttműködés (tágabb: külső munkáltatás, szűkebb: családi döntéshozó csoportkonferencia) elveinek következetes érvényesítése nemcsak a volt fogvatartott számára enyhítené az

¹⁰⁵ A Villon idézet az Aszódi Javítóintézet egy nevelési csoportjának szobájában olvasható.

újrakezdés nehézségeit, hanem a közösség számára is könnyebbé tenné a befogadást azáltal, hogy megváltoztatja az általános elvárásokat.

2. A kriminál-, és azon belül a büntetőpolitikának fel kell vállalnia önnön korrekcióját és a bizonyítottan jó gyakorlatok integrálását a büntető-igazságszolgáltatási rendszerbe.

Fiatalkorúaknál a törvényalkotó maga deklarálja a büntetés célját a reszocializációban. A represszív politika azonban - a büntetés-végrehajtás jelenlegi helyzetének változatlansága mellett - a biztonsági kockázatot növeli (magasabb fogvatartotti létszám, túlszűfolttság, infrastrukturális és anyagi hiányok), ezáltal arra kényszeríti az intézetet, hogy erőforrásait ne a reszocializációs törekvésekre, hanem a problémamentes működésre fordítsa.

Nem elég a sikerhez, ha reszocializáció célja pusztán a fogvatartott fiatalok oktatási- és munkaerő-piaci struktúrába való visszaillesztése, mert a végzettség megszerzése önmagában nem jelenti azt, hogy a szabadult fiatal boldogulni is fog az életben. Éppúgy – ha nem jobban – hangsúlyos a különféle hasznos készségek és képességek elsajátítása, a személyiség fejlődése, ezért a kognitív terápiás programok kiemelt támogatása, a nemzetközi jó gyakorlatok hazai adaptációja szükséges.

3. A szakembereknek és a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak fel kell készülniük szakmailag megalapozott, hatékony programok tervezésére és kivitelezésére.

Hiába a legszilárdabb elhatározás a reszocializáció mellett, ha a gyakorlatot megvalósító szakemberek nem ismerik a hatékony módszereket, vagy nem tudják azokat helyesen alkalmazni, kérdésessé válik a terápia hatása. Széles körű szakmai együttműködés, magas szintű képzés, teljes elhivatottság és körültekintően végzett hatékonyságvizsgálatok szükségesek a jó gyakorlatok helyes alkalmazásához, mely hazai keretek között éppúgy kívánatos, mint nemzetközi viszonylatban.

4. A társadalomnak fel kell ismernie felelősségét mind a fogvatartottakhoz való hozzáállása, mind pedig a büntetés-végrehajtás és segítő szakmák támogatottsága kapcsán.

Napjainkban a büntetés célja mind a büntetés-végrehajtás saját meghatározása, mind kriminálpolitika vonatkozásában egyre kevésbé választható el a közvélemény elvárásaitól. A tudatos társadalmi felelősségvállalás pozitív hatása a fogvatartottak, a büntetés-végrehajtásban és a segítő szakmákban dolgozók és a befogadó közösség vonatkozásában is érvényesülhet. A bizalmatlanság, a gúny, a közöny a reszocializáció iránt mind azt mutatják,

hogy sem a társadalom, sem a fogvatartottak, de még a rendszer sem ismerte fel eddig, hogy saját elemi érdeke a tartós visszailleszkedés elérése.

Ha ezek az elvek képesek lesznek áthatni a gyakorlatot, akkor talán nem kényszerül védekező pozícióba a reszocializációs törekvéseket támogató kriminálpolitika és talán a büntetőpolitikának sem kell mindent alárendelnie az egyre súlyosabb büntetési és társadalomvédelmi igényeknek. A reszocializációs programok sok fogvatartott számára az egyetlen, az utolsó esélyt jelenthetik a kitörésre, az újrakezdésre és egyedül ezek szabadíthatják meg fizikai és „lelki” börtönükből a bűnt elkövetőket.

106

¹⁰⁶ A kép forrása: Szabó Judit, ELTE ÁJK-Kari Doktorandusz Konferencia, 2012. április 20.

Irodalomjegyzék

Szakirodalom:

Bogár-Margitán-Vaskuti: Kiskorúak a büntető igazságszolgáltatásban, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005

Bolyky Orsolya – Sárík Eszter: A fiatalkorú elkövetők gyermekkora – az elkövetővé válás előzményei, Kriminológiai Tanulmányok 42., OKRI, Budapest, 2005

Borbíró Andrea: Prevenció és büntető igazságszolgáltatás, Kriminológiai Tanulmányok 46., OKRI, Budapest, 2009

Borbíró Andrea – Szabó Judit: Dehisztencia és a bűnismétlés megelőzése: Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben, kutatási beszámoló 2012, kézirat

Czenczer Orsolya: Külföldi minták – honi tennivalók a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában, in: Börtönügyi Szemle, 2009/1. szám, BVOP, Budapest

Csemáné Várad Erika: Fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása: reformelképzelések, Kriminológiai Közlemények 68., MKT, 2010

Csúri András: A fiatal felnőttkor, mint büntetőjogi releváns életszakasz, Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2008

Gönczöl Katalin: A bűnözés társadalmi reprodukciója, in: Kriminológia-Szakkriminológia, CompLex Kiadó, Budapest, 2006

Hack Péter: Kriminálpolitikai paradigmák ütközése, Kriminológiai Közlemények 68., MKT, 2010

Kapa-Czenczer Orsolya: Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt, doktori értekezés, Budapest, 2008

Krizsán József: Az EQUIP módszer, in: Börtönügyi Szemle, BVOP, Budapest, 2006

Lévay Miklós: A fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozó ENSZ minimum szabályok: a „Pekingi szabályok”, Jogtudományi Közlöny, 1989

Ligeti Katalin: A fiatalkorúak büntető-igazságszolgáltatási törvényének koncepciója, Büntetőjogi Kodifikáció, 2006/2. szám

Ligeti Katalin: A fiatalkorú elkövetők áldozati minőségének vizsgálata különös tekintettel a családon belüli erőszakra, IRM, ObmB, Budapest, 2008

Masten, A. Ann, Power. L. Jenifer: A Resilience Framework for Research, Policy, and Practice. in: Resilience and Vulnerability, Adaptation in the Context of Childhood Adversities, Cambridge University, 2003

Nilsson, A.: Living conditions, social exclusion, and recidivism among prison inmates. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, 4, 2003

Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970

Ruzsonyi Péter: Bűn-büntetés-reszocializáció, Belügyi Szemle, 2001/6. szám

Solt Ágnes: Peremen billegő fiatalok, Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok, 2004-2006

Szegál Borisz: A szocializáció és reszocializáció a börtönben, in: Börtönügyi Szemle, 2007/3. szám, BVOP, Budapest

Szitka Szabolcs: Műhelymódszerek a fiatalkorú fogvatartottak kezelési stratégiájában: állatasszisztált programok, in: Börtönügyi Szemle 2012/2. szám, BVOP, Budapest

Tájékoztató a gyermekkorúak és fiatalkorúak bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről, Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztály, 2012

Travis, J. Solomon, A. L, Waul, M.: From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry. Washington DC: Urban Institute, 2001

Vókó György: Európai büntetés-végrehajtási jog, Dialóg-Campus kiadó, Budapest-Pécs, 2006

Zamble, E., Quinsey, V. L.: The criminal recidivism process. Cambridge University Press, 2001

Jogszabályok:

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról

2010. évi LXXXVI. törvény a közbiztonság javítása érdekében szükséges törvénymódosításokról

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

2012. évi LXII törvény a gyerekbarát igazságszolgáltatás megvalósításáról szóló egyes törvények módosításáról

6/1996. (VII.12.) IM rendelet – a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól

A fiatalkorúak büntető-igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozó ENSZ minimum szabályok (A „Pekingi szabályok”)

Egyezmény a gyermek jogairól

Európa Tanács Rec (2003) 20. számú ajánlása - A fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről

Európa Tanács Rec (2008) 11. számú ajánlása - Európai szabályok a fiatalkorúakra, akikkel szemben büntetést vagy közösségi szankciót alkalmaztak

Internetes források:

<http://www.scribd.com/doc/10054444/Reziliencia-boldogulas-a-nehezsegek-ellenere-Az-iskola-szerepe> (a letöltés ideje: 2012.09.13.)

http://www.tettprogram.hu/Elkovetok_reintegracioja (a letöltés ideje: 2012.10.07.)

http://www.valtosav.hu/tamop525_10.html (a letöltés ideje: 2012.10.07.)

http://cellakutya.blog.hu/2010/11/17/_12313#more2455084 (a letöltés ideje: 2012.10.15.)

<http://gyermekjogok.ajbh.hu/index.php> (a letöltés ideje: 2012.10.20.)

<http://unicef.hu/-/az-unicef-tiltakozas-a-buntethetosegi-korhatar-leszallitasa-ellen> (a letöltés ideje: 2012.11.20.)

<http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/MST.html> (a letöltés ideje: 2012.10.22.)

<http://www.cyc-net.org/CYR101C/Equip.htm> (a letöltés ideje: 2012.10.22.)

http://www.london-probation.org.uk/what_we_do/european_projects.aspx (a letöltés ideje: 2012.10.22.)

Cambridge-i Egyetem Kriminológiai Intézete, hatásvizsgálat:

http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Rep%20STARR%20HUN.pdf a letöltés ideje: 2012.10.23.)